باسی یەکەم:

دامەزراندنی کۆماری میللی کوردستانو بەرچاوترین دەستکەوتەکانی

ئاشکرایە کەجولانەوەی نەتەوایەتی گەلی کورد لەکوردستانی ئێران بەکۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهانی وەرچەرخانێکی گەورەی بەخۆوە دی‌و پێی نایە قۆناغێکی گرنگ‌و مێژوویی نوێوە، بەچەشنێك لەسەرئاستی جیهانی‌و ئێرانی‌و نێوخۆیی هەل‌ومەرجی لەباری بۆلواو زەمینەو دەرفەتێکی شیاوی هاتەپێش کەبتوانێت دەسەلاتی سیاسی بگرێتە دەست‌و بەدامەزراندنی کۆماری میللی کوردستان کەلەسەرچاوە مێژووییەکاندا زیاتر بە کۆماری مەهاباد ناو دەبرێت [1] لاپەرەیەکی پرشنگدارە لەمێژووی هاوچەرخی گەلی کورد بەگشتی‌و، لەمێژووی جولانەوەکە بەتایبەتی تۆمار بکات.

لەرووی جیهانییەوە، کۆتایهاتنی جەنگ ئاکامی گرنگ‌و هەمەلایەنەی لێکەوتەوە، سەرکەوتنی بەرەی دیموکراتیخوازی‌و رووخاندنی رژێمە فاشیستە توتالیتیرەکانی وەك: ئەلمانیا، ئیتالیا‌و یابان، پاشەکشەی دەولەتە سەرمایەدارە کۆلۆنیالیستەکانی وەك فەرەنساو بەریتانیا‌و لاوازبوونیان بەرامبەر پەرەگرتنی خەباتی ئازادیخوازی‌و نیشتمانی گەلانی ژێر دەستەو بەدەستهێنانی دەرفەتی بەدیهێنانی سەربەخۆیی سیاسیان، دەرکەوتنی یەکێتی شورەوی وەك زلهێزێکی بەتوانا خاوەن بەرژەوەندی‌و ئایدۆلۆژییەتی تایبەتی خۆی بەچەشنێك تا دەهات کێشی لەسەر سیاسەتی نێودەولەتی زیاتر دەبوو، بەهێزبوونی جولانەوە دیموکراتی‌و سۆسیالیستەکان لەئەوروپا‌و رێگە خۆش بوون بۆ هەندێکیان تا دەسەلاتی سیاسی بگرنە دەست بەتایبەتی لەرۆژهەلاتی ئەوروپا، هەموو ئەمانە کاریگەری خۆیان هەبوو لەسەر ولاتەکانی رۆژهەلاتی ناوەراست بەتایبەتی‌ولاتە داگیرکەرەکانی کوردستانی دابەشکراو لەپێش هەمووشیانەوە ئێران کەلەسۆنگەی گرنگی شوێنی ستراتیژی‌و ئابوری‌و هاوسێیەتی یەکێتی شورەوییەوە زیاتر ببووە جێی بایەخ‌و ململانێی زلهێزەکانی وەك ئەمەریکاو شورەوی‌و بەریتانیا [2]، ئەوەش ئاسەوارێکی زۆری لەسەر رووداوە سیاسییەکانی ناوخۆی ئەم ولاتە هەبوو، بەجۆرێك ریزبەندییەکی لەنێوان هێزە راسترەوەکان، بەدەسەلاتی حوکمرانیشەوە، لەگەل هێزە دیموکراتخوازەکانی سەرتاسەری‌و جولانەوەی ئازادیخوازەکانی نەتەوە

---

(1) وێرای ئەوەی ناوی (کۆماری میللی کوردستان) زیاتر لەبلاوکراوەکان‌و دکۆمێنتەکانی کۆماردا بەکار هێنراوە، چەند ناوێکی دیکە یوەك (دەولەتی جمهوری کوردستان)، (جمهوری خودموختاری کوردستان)و (کۆماری کوردی لەمەهاباد)و(حکومەتی کوردستان)، (کۆماری میللی مەهاباد)، (کۆماری کوردستان)لەدکۆمینتەکانی کۆمارو ئەو سەرچاوانەی کەلەسەر ئەم ئزموونە مێژووییە ئاخاوتوون بەکارهێنراون، زۆربەی جاریش بۆ کورتکردنەوەی لەبەر ئەوەی شاری مەهاباد پایتەختی ئەم دەسەلاتە کوردییە بوو، تەنیا بەزاراوەی (کۆماری مەهاباد) ئاماژەی پێ دەکرێت.

ملا عزت، محمود، دەولەتی جمهوری کوردستان، نامەو دکۆمینت، بەرگی یەکەم، سوید، 1992"کۆماری میللی مەهاباد" ایغلتن، س پ، قاسملو، چل سال خەبات، ل54"ئەمین، حکومەتی کوردستان" Roosevelt,op.cit.

(2) ۆ زیاتر:

Kunihalm,B. the origin of the cold war in the neer Easti Greet power conflict md diplowacy in Iran., Turky,and Greece, princeten Univer Sity prees ,1980; Rubin, B.the Great powen in the Middle East,1941-1947; the Rood to the cold war, Frank cass,landon,1980.

www.pertwk.com

نەفارسەکانی ئێران پەیدا بوو، کەهەریەکە لەم هێزانە لەدەوری یەکێك لەجەمسەرێکی ململانێ کە گرد بوونەوە[1].

لەراستیدا رێکخراوە دیموکراتییە ئێرانییەکان لەم قۆناغەدا ببوونە هێزێکی حیساب بۆ کراوو کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر رووداوە سیاسییەکان هەبوو ، حیزبی تودەی ئێران کە ئەو کاتە هێزە دیموکراتو چەپەکانی لەریزەکانی خۆیدا کۆکردبوونەوە، لەناو شارە پیشەسازییەکانی کرماشان، ئابادان، سەفەهان، ناوچەکانی گەیلانو مازندەران لەباکوری ولاتدا رێکخراوی بەهێزی هەبوون، وەك پێشرەوی ئۆپۆزسیۆنێکی دیموکرات سەنگەری لەهێزە راسترەوەکانو حکومەتی ئێرانی گرتبوو هەنگاوی بۆ خولقاندنی کەشو هەوایەکی شۆرشگێرانە دەدا.

سەرکەوتنی جولانەوەی ئازادیخوازانەی گەلی ئازەر لەئێرانو کۆنترۆلکردنی هەرێمی ئازەربایجانی رۆژهەلات بەشاری تەورێزی پایتەختیشەوە لەلایەن فیداییەکانی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان، خۆ بەدەستەوەدانی هێزەکانی لەشکری شاهەنشاهی بەفەرماندەیی (سەرتیپ درەخشانی)و داگیرکردنی تەواوی پۆستو دامو دەزگاتکانی حکومەت لەلایەن هێزەکانی دیموکرات، دامەزراندنی (ئەنجومەنی میللی ئازەربایجان)و راگەیاندنی حکومەتی میللی ئازەربایجان، لەو 12ی کانونی دووەمی 1945دا[2]، ئەوانە گشتی رووداوی هەژێنەر بوون بۆ گەلی کوردو رابەرانی جولانەوەی نەتەوایەتییەکەی، کەلەلایەکەوە خۆیان بەهاوخەباتی ئازەرییەکان دژی دەسەلاتی ناوەندی دەزانیو لەلایەکی تریشەوە دەترسان لەلایەن ئەم دەسەلاتە نوێیەوە قوت بدرێن، چونکە هەروەك لە پێشدا ئاماژەمان بۆ کردووە بەشێکی گەورەی باکوری کوردستانی ئێران بەئەنقەست لەلایەن رژێمی رەزاشاوە لەرووی ئیدارییەوە بەئازەربایجانەوە لکێنرابوو[3].

سەبارەت هەلو مەرجی نێوخۆیش، وەك دەزانرێت بۆیەکەم جار بوو رێکخراوێکی سیاسی وەك ح.د.ك رابەرایەتی جولانەوەی نەتەوایەتی گەلی کورد لەکوردستانی ئێران بگرێتە دەست. بەجۆرێك بتوانێت تەواوی هێزو بالە جیاوازەکانی بزووتنەوەی کوردایەتی لەئامێز بگرێتو تەواوی چینو توێژەکانی کۆمەلگای کوردەواری دوور لەرقەبەرایەتی عەشیرەتیو جودا لەکینەی مەزهەبیو ناسیونالیستی گۆشەگیرانە لەژێر ئالای خۆیو لەدەوری پرۆگرامێکی دیاریکراوو پێشکەوتووخوازانە کۆبکاتەوە. حیزبی دیموکراتی کوردستان زادەی خەباتو تێکۆشانی جەماوەری ستەمدیدەی کوردستانی ئێران بوو، ئەوانەی بەدرێژایی

---

(1) البکاء،س پ، ل194

(2) اوری، س. پ، ل271. " الجبرانی امل عباس جبر، الازربیجانیونو دورهم السیاسی ڤ ایران، رساله ماجستیر غیر منشوره، کلیه التربیه، جامعه المستنصریه،1997،ص ص140.182.

(3) رۆژنامەی (داریا) لەیەکێك لەژمارەکانیدا نوسیویە:" ئەمرۆ مەسەلەی کوردستان لەئێران خۆی سەپاندووە، دوای ئەوەی لەئازەربایجان حکومەتی دیموکرات بەرقەرار بوو کوردەکانیش لەپێناوی خود موختاریدا دەستیان بەچالاکی کرد، ئەم جولانەوەیەی کوردەکان پەیوەستی تەواوی بە ئازەربایجانەوە هەیە، چونکە داوا لەوان کرابوو کەسەر بەحکومەتی تەبرێزبن، ئەوانیش پێیان وابوو گەر لەتاران دابپچرێن چاکترە خود موختاری بۆ خۆیان رابگەیەنن" بروانە: داریا، تهران، 24 فروردوین 1325.

ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهان چ لەرووی خەباتی چەکدارییەوە، یاخود لەرێگای کاری رێکخراوەیی و سیاسییەوە دژی دام و دەزگا سەرکوتکەرەکانی حکومەتی ئێرانی تێکۆشابوون و خۆیان تاقی کردبۆوە.

لەراستیدا ح.د.ك لەکوردستانی ئێراندا بەتایبەتی لەموکریان خاوەن پایەو نفوزێکی بەهێز بوو، هەر بە ماوەیەکی کەم پاش دروست بوونی لەسەر داروپەردووی کۆمەڵەی (ژ.ك) شێلگیرانە کەوتبووە نواندنی چالاکی سیاسی و رۆشنبیرو خاوەن هێزێکی چەکداری رێکخراو بوو، سەرکەوتووانە سەرۆکاری بەرێوەبردنی کاروباری هەرێمەکەی دەکرد بەجۆرێك دەسەڵاتی ناوەندی لەم رووەوە شوێنێکی بۆ نەمابۆوە، قازی محەمەد رابەری حیزبی رۆڵێکی یەکجار سەرەکی و کاریگەری هەبوو لەپێگەیشتنی هەل و مەرجی نێوخۆدا، بەجۆرێك رۆڵی کارێزمای یاری دەکرد هەر بۆیە لەسایەی ح.د.ك دا بیری ئازادیخوازی و گیانی کوردایەتی لەو هەرێمەداو لەو قۆناغە مێژووییە نوێیەدا گەیشتبووە پۆپە. شایەنی باسە گەیشتنی بارزانییەکان و هاوەڵانی هێندەی تر مەسەلەکەی بەقازانجی جوڵانەوەی نەتەوەیی گەلی کگورد لەئێراندا ئاراستە کرد (1).

ئەو راستیە مێژووییەی کەنابێت لەبیر بکرێت ئەوەیە کەپێدرتنی دەسەڵاتدارانی تاران و رژێمەکەی محەمەد رەزاشای پەهلەوی لەسەر هەمان سیاسەتی باوزکی سەبارەت بەراوەدوونان و سەرکوتکردنی ئازادیخوازانی ئێرانی بەگشتی و بەگژاچوونەوەی داواکارییە رەواکانی نەتەوە نەفارسەکانی ئێران و لەپێش هەموویانەوە گەلی کورد بەتایبەتی، رۆڵێکی سەرەکی و فاکتەرێکی سەلبی گەورە دەبینێت لەشێواندن و تەقینەوەی بارودۆخەکەی وڵات. لەم رووەوە هێشتا ئاگری جەنگی دووەمی جیهانی بەتەواوی دانەمرکابوو کەحکومەتی ئێرانی هێرشی بەربڵاوی بۆ سەر ئازادیخوازان دەستپێکرد، لەحوزەیرانی ساڵی 1945دا دەسەڵاتی سەربازی و حاڵەتی نائاسایی لەشارەکانی ئەسفەهان و تاران راگەیەندراو فەرمانی داخستنی زیاتر لە 40 رۆژنامەی ئازادیخوازی و ژمارەیەکی زۆری یانەو ناوەندە رۆشنبیرییەکان و هەڵوەشاندنەوەی سەندیکاو رێکخراوە پیشەییەکان درا، خەڵکانێکی ئازادیخواز لەشارەکان و ریزەکانی سوپادا دەست بەسەر کران و بۆ زیندانە تاریکەکان راپێچ کران. ژاندارم لەزۆربەی بۆنەو کۆبوونەوە جەماوەرییەکاندا بەگژ هاوڵاتیاندا دەچوونەوەو رووی ئاگری تفەنگەکانیان تێدەکردن (2).

خۆ لەباشوورو ناوەندی کوردستانی ئێران، ئەو ناوچانەی حکومەتی تاران دەستی بەسەریاندا دەرۆی، وەك فەسڵی یەکەمدا ئاماژەمان بۆ کرد، دەسەڵاتێکی سەربازی پیرۆکراتی ئێرانی دامەزرابوو کەلەگەڵ کۆتایی هاتنی جەنگدا رۆژ بەدوای رۆژ فشاریان لەسەر خەڵکی شارەکان و عەشیرەتە نیشتمانپەروەرەکان زیاتر دەبوو، بەجۆرێك بەچەشنی کۆلۆنییەك مامەڵەیان لەتەك ناوچەکەدا کرد، ئەوانە هەموو هەوڵێك و بایەخێکیان

---

(1) (راندل) لەم بارەیەوە وتویە:" هاتنی مەلا مستەفاو هاورێکانی بۆ کوردستانی ئێران هەواڵێکی زۆر خۆش بوو بۆ کوردە نەتەوەخوازەکان و بەرێوەبەرایەتییە ساواکەیان لەمەهاباد.. وەك دیارییەکی یەزدانی بوو چونکە ئەم بەرێوەبەرایەتییە جگە لەلایەنگری خەڵکی مەهابادو هەندێ رۆڵەی عەشیرەتەکانی کورد لەکوردستانی ئێران، خاوەن سوپایەکی کارامە نەبوو لەرووی سەربازییەوە هەژار بوو..:"
راندل، موناثان، امە ڤ شقاق، دروب کردستان کما سلکتها، ترجمە: فادی حمو، الطبعة الاولی، دار النهار، بیروت . لبنان، 1997، ص 226 .

(2) البکاء، س.پ، ل196-197.

ئەوەبوو بنکەو بارەگا سەربازییەکان لەم ناوچانەدا بەهێزکەن‌و سیخوڕەکانیان بڵاوبکەنەوە تا ڕێگا لەو شەپۆلە ئازادیخوازی‌و نەتەوەییە بگرن کەلەهەرێمی موکریانی باکوریانەوە قوڵپی دەدا.

حکومەتە یەك لەدوا یەکەکانی ئێرانچ لەساڵانی جەنگی دووەمی جیهان چ دوای کۆتایی هاتنیشی گاڵتەیان بەمەسەلەی نەتەوایەتی کورد دەهات‌و ئامادە نەبوون کەمترین ماف بۆ گەلی کورد لەئێران بسەلمێنن، کاتێك پێش تەواوبوونی جەنگ قازی محەمەدو ژمارەیەك لەگەورەپیاوانی کورد چونە تاران‌و چاویان بەشاو دەسەڵاتدارانی ئێران کەوت‌و داوای چاکسازی دۆخی شێواوی کوردستان‌و بایەخدان بەباری تەندروستی‌و رۆشنبیری گەلی کوردیان لێکردن هەرگوێشیان لێ نەگرتن، وەك قازی دواتر ئاشکرای کرد:" لەپێش دا کاربەدەستانی ئێران بێجگە لەوەی جوابیان نەدایەوە شوخیشیان بەداوای ئێمە کردو ناچار بوین حکومەتی میللیمان دامەزراندو هێزی خۆمان لەبەرامبەر ئەواندا تاقی کردەوە" (1).

لەلایەکی ترەوە جگە لەو پەلامارو کوشت‌و بڕەی فەرمانڕەوایانی ئێرانی‌و فەرماندەکانی لەشکری شاهەنشاهی لەکوردستان دەرهەق بەگەلی کورد ئەنجامیان دەدا، بێ لیاقەتی‌و گەندەڵی دەزگا بەڕێوەبەرایەتییەکانی دەسەڵاتی ناوەندی لەکوردستان‌و دواکەوتوویی لەهەموو روویەکەوە جێگەی رەخنەو بێزاری خەڵکی کوردستان بوو، ئەم حاڵەتە زیاتر خەڵکەکەی هاندەدا کەبیر لە دامەزراندنی دەسەڵاتێکی خۆ جێ بکەنەوە کەئەلتەرناتیفی دام‌و دەزگا گەندەڵەکانی حکومەت بێت پاش ئەوەی گەیشتبوونە ئەو باوەڕەی کە دەزگاکانی حکومەت بەئەنقەست‌و بۆ شێواندنی زیاتری بارودۆخەکەی کوردستان وا مامەڵە لەگەڵ ناوچەکەدا دەکەن. (احمد کمانگر) کە بۆخۆی کارمەندێکی حکومەتی ئێران‌و وەکیلی پایەی أی دادگای شاری سنە بوو، لەئایاری ساڵی 1945واتە 7 مانگ پێش دامەزراندنی کۆماری میللی کوردستان لەمەهاباد، لەتەلەگرافێکیدا ئەوەی پێشنیاری دەوڵەت کردبوو کەمادامەکی دەزگاکانی حکومەت لەتواناياندا نییە بەکارامەیی کاروبارەکانی ناوچەکە راپەڕێنن، چی دەبێت ئەگەر حکومەت (استقلال ناقص / واتە خودموختاری) بەخەڵکی کوردستان بدات تا بۆ خۆیان بەکاروباری خۆیاندا رابگەن" (2).

دروست مانگێك پێش بەدەستەوە گرتنی دەسەڵاتی سیاسی لەلایەن ح.د.ك و دامەزراندنی کۆماری میللی کوردستان لەمەهاباد، هەفتەنامەی کوهستان لەچەند ژمارەیەکیدا بەدرێژی باسی شێواوی بارودۆخی ئابوری کوردستانی کردووەو بەرپرسیارییەکەی خستۆتە ملی دەزگا گەندەڵ‌و ناکارامەکانی حکومەت، ئەوانەی نەلەکوردستان‌و نەلەتاران ئامادەنین کارێك بۆ خەڵکی کورد راپەڕێنن‌و وەڵامی داخوازییەکانیان بدەنەوە، بەتایبەتی وەڵام نەدانەوەی توتنەوانەکانی مەهاباد لەتاران‌و بێبەشکردنیان لەهەموو حەق‌و دەسترەنجێکیان، کوهستان نوسیویە:" دوای ئەوەی خەڵکی لەتارانەوە بەدەستی خاڵی دەگەڕێنەوە مەهاباد، دێنە سەر ئەو باوەڕەی کە دەسەڵاتدارانی ناوەند مەهابادیان پشت گوێ خستووەو ئامادەنین لەرێی یاساییەوە کار ئاسانییەکیان بۆ بکەن‌و ناراستەوخۆ پێیان دەڵێن:" بابە ئێمە ناتوانین بریارتان بۆ بدەین برۆن خۆتان چۆنتان پێ خۆشە وابکەن، ئەو کاتەش خەڵکی وەپەی کاری خۆیان دەکەون‌و خودموختاری بەشێك لەکوردستان لەپاڵ ئازەربایجان دا رادەگەیەنرێت(3) هەروەها لەژمارەیەکی دیدا نوسیویە:" ئایا ئەم پشتگوێ خستنەی دەوڵەت بۆ راپەراندنی کارەکانی خەڵکی کوردستان بەئەنقەست نییە؟ ئایا ئەمە مانای ئەوە نییە هەمان ئەزموونی ئازەربایجان لەکوردستاندا نەوپابێت" (4). هەر خودی قازی محەمەد دواتر بەئاشکرا ئاماژەی بەم لایەنەدا کەوتی:" ئەگەر ئێمە ئەمرۆ پێداگرین لەسەر داوای ئوتونومییەکی جوزئی

---

(1) رۆژنامەی کوردستان، 8ی گەلاوێژی 1325" ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل238-239.
(2) کوهستان، 7 خرداد 1324.
(3) هـ.س، 3 دیماه 1324.
(4) هـ.س، 17 دیماه 1324.

بۆ وڵاتەکەمان، گوناحی حکومەتی ناوەندییە کەهیچی نەکردووە بۆ باشکردنی وەزعی ئێمە، ئێمە بەراستی حەز دەکەین ڕێگەی پێشکەوتن بگرین، ئێمە حەز ناکەین لاسایی ئەمەریکاو رووسیا بکەینەوە بەڵام ئەوەش ڕەت دەکەینەوە کە وەك ئاژەڵی وڵاتانی شارستانی بژین"().

لەپاڵ ڕەتکردنەوەی دەسەڵاتدارانی تاران بۆ سەلماندنی کەمترین مافی نەتەوایەتی کوردو بێ لیاقەتی دەزگاکانی حکومەتی ناوەندی لەدۆزینەوەی ڕێگاچارەی گونجاو بۆ دۆخە شێواوەکەی کوردستان و قەیرانە ئیدارییەکەی، تەوژمی بیسری ئازادیخوازانەو بڕوا بەمافی گەلان بۆ بڕیاردانی چارەنووسیان و دیاریکردنی جۆری دەسەڵات و شێوازی بەڕێوەبردنیان. ئەو پرەنسیپانەی کەناوەڕۆکی پەیمانی ئەتلانتیك، کەهاوپەیمانەکان بەدرێژایی جەنگ بەگوێی میللەتانی ژێر دەست و چەسواوەیان دەدا، ئەو تەوژمە دوای کۆتایی هاتنی جەنگ تا دەهات لەکوردستاندا پەرەی دەسەند، بەتایبەتی لەهەرێمی موکریاندا کەخەڵکی ئامادە نەبوون دەست بەرداری ئەو ئازادییە بن کە بەدرێژایی سالانی جەنگ خەباتیان بۆ کردووەو لەدوای رووخانی رژێمی رەزاشالەم ناوچەیەدا بەدەستیان هێناوە، ئامادە نەبوون بچنەوە بن دەستی رژێمێك کەبەئاگرو ئاسن وەڵامی سادەترین داواکارییەکانیان بداتەوە. وەك دواتر رۆژنامەی (کوردستان) ئاماژەی بۆدا، هیچ قوەت و قودرەتێك ناتوانێ لەدنیای دیموکراسی فیعلی دا ئێمە بێنێتەوە ژێر یوغی ئەسارەت و بەندەگی چون ئەو حەقە ئەورۆ ئێمە بەدەستمان هێناوە رۆحی و مەشنوری ئەتلانتیك و موعاهەداتی موتەفقینە"().

هەر پێش دامەزراندنی کۆمار بەماوەیەك یەکێك بەناوی (قصلانی حیوا) نامەیەکی دورودرێژی بو سەرنوسەری هەفتەنامەی کوهستان لەتاران ناردووەو گلەیی ئەوەی لێدەکات کەلەوتارێکیدا مەسەلەی کوردی تەنیا بەقەیرانە ئابورییەکەی کوردستانەوە بەستۆتەوە، ئاغای حیوا دەڵێت:" بادەسەڵاتدارانی تارانێ باش بزانن کەمەسەلەی کورد لەئێران برنج و قەندو چانییە، بەڵکو خەباتە لەپێناوی ئازادی و سەربەخۆییدا.. میللەتی کورد کەچەند ساڵە لەژێر ستەم و ئەشکەندەدا دەناڵێنێت، ئەورۆ کەچرای ئازادی و دیموکراتی هەڵکراوەو سەراسەری جیهانی گرتۆتەوە، میللەتی بەشخوراوی کورد خوازیاری ئازادی و سەربەخۆیی خۆیەتی.."( ).

بەم شێوەیە جوڵانەوەی نەتەوایەتی گەلی کورد لەکوردستانی ئێران بەکۆتایهاتنی جەنگی دووەمی جیهانی خۆی لەبەردەم دوریانێکی سەخت و دژواردا دیتەوە، یان پاشەکشەو خۆبەدەستەوەدان بێ بەرامبەر بەرژێمی سەرکوتکەری پەهلەوی و لایەنگرانی لەدەوڵەتە زلهێزەکانی ئەمەریکا و بەریتانیا، هەروەها پشتکردنە خواست و دەستکەوتەکانی جەماوەری ئازادیخوازی کوردو خۆ گێلکردن لەبزاڤی دیموکراتیخوازی سەرتاسەری ئێرانی، یاخود هەنگاو هەڵهێنان بۆ پێشەوەو تێکۆشان لەپێناوی بەدیهێنانی ئامانجەکانی جوڵانەوەکەو سەنگەرگرتن لەدەسەڵاتی ناوەندی و گۆڕینی بەشێکی کوردستانی ئێران بۆ قەڵایەکی ئازادیخوازی و جوڵانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری ئێرانی، لەراستیدا زەرورەتی مێژوویی جوڵانەوەکەو دڵسۆزی و لەخۆ بردوویی رابەرانی لەسەرویانەوە قازی محەمەد وای لێکردن کەلەو سوێندەی پێشتر بەئاڵای

() ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل 234.

() رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 24/3ی بەفرانباری 1325 بەرامبەر 15ی کانونی دووەمی 1946" ئەمین، هـ.س، ل207

()کوهستان، شمارە 41، 17 دی ماە، 1324.

کوردستان خواردبوویان پەشیمان نەبنەوە، هەر بۆیە بەئازایەتییەوە رێگای دووەمیان هەڵبژاردو بڕیاریاندا بۆ رزگاری گەلی کورد ئەو دەرفەتە بقۆزنەوە کەهاتۆتە پێشیان، وەك قازی وتەنی:"پیاوانێکی بەبیرو هۆش و بەشەرەف کەزۆر لەمێژ بو خوێناوی دڵی خۆیان دەخواردەوە بۆ زەلیلی ئەو میللەتە دوکەڵ لەدەروونیان دەهاتە دەری زور زو تەشخیصیان دا کەوەختی کارەو لەو فرصەتەدەبی بەهرە وەربگیری و ئەوەتە تەواو ئەو رۆژە بە کەپشتاو پشتمان چاوەڕوانی بون"().

ئەوە بوو لەپێش نیوەڕۆی رۆژی 2ی رێبەندانی 22/1324 کانوونی دووەمی 1946 () ،لەمەیدانی چوارچرا شاری مەهاباد، بەئامادەبوونی زۆربەی کادرەکانی ح.د.ك و جەماوەرێکی زۆری شارو نوێنەری ناوچەکان و عەشرەتە کوردەکان هەر لەماکۆوە هەتا سەقزو سەردەشت کەپێشتر بانگهێشت کرابوون، ئاهەنگی مەراسیمی راگەیاندنی کۆماری میللی کوردستان دەستی پێکرد. دوای پرشینی سروودی نەتەوەیی "ئەی رەقیب هەرماوە قەومی کورد زمان" و هەڵکردنی ئالای نەتەوەیی کورد کەلەسێ رەنگی کوردستان کەلەسور، سپی و سەوز پێکهاتبوو کەلەناوەراستیدا نیوەرۆژیچك کەدوو گوڵە گەنمی بەدەوردا هاتونە خوارو قەڵەمێکیش لەپشتەوەی چەقێنرابوو()، لەناو جۆش و خرۆش و چەپڵەو بەختەوەری جەماوەردا، گەورە پیاوانی کوردو سەرانی ح.د.ك دەستیان بەوتار خوێندنەوە کرد().

سەرەتا قازی محەمەد رابەری حیزب وتارێکی مێژوویی گرنگی خوێندەوە کەتیایدا باسی لاپەڕە پرشنگدارەکانی مێژوویی نەتەوەیی کوردو حکومەت و دەسەڵاتە کوردییە دێرینەکان کرد، ئینجا کەوتە سی کردنەوەی شروشتی حەقخوازانەی ئامانجە ئازادیخوازەکانی گکەای کوردو ئاکاری سەرکوتکەرانەی رژێمە داگیرکەرەکانی کوردستان بەتایبەتی رژیچمی رەزاشا پەهلەوی، دواتر باسی چۆنیەتی دامەزراندنی ح.د.ك کردو دەستکەوتە رۆشنبیرو لایەنگرییە جەماوەرییە کەلەماوەیەکی کەمی دوای دامەزراندنییەوە بەدەستی هێناوە خستە روو. ئینجا رووی کردە خەڵکەکەو بەم چەند دێڕە گرتنە دەستی دەسەڵاتی سیاسی هەرێمەکەی راگەیاند:" میللەتی کورد هەزاران سەدو بەرهەڵستی سەخت و سەهەندەی لەریدابو دەستەو دایرەی دیکتاتۆری بێ وچان کارشکینی ئیمەیان دەکردو لەهیچ نامەردییەك رانەدەوەستان، ئیختیلافاتی عەشایر بو داخلیش ئیشکالاتیکی گەورە بو بو ئێمە، ئەمما ئەوانە هیچکامیان نەیان توانی پیش بەشێمە بگرن بەدلیکی بەهیز پایەداریمان کردو ئیدامەمان بەفەعالییەتی خۆمان دا تا ئازادی و ئیستقلالی نەتەوەی کوردمان بەدەست هینا..ئەورو لەنومایندەکانی تەواوی نەواحی و نوقاطی کوردستان بی ریعایەتی طەبەقات

()رۆژنامەی کوردستان، ژمارە11، 17ی رێبەندانی 1325،ئەمین ، حکومەتی کوردستان، ل107

() هەندێك سەرچاوە بەتایبەتی بێگانەکان رۆژی راگەیاندنی کۆماریان لەمێژووی هەڵەدا نوسیوەکە بۆ نمونە: ژیگالینا 24ی کانوونی دووەمی 1945و، اوری 15ی کانونی یەکەمی 1945و،1946و، الصمد لە 15ی کانونی یەکەمی 1945و، مەنگوڕی لە 26ی کانونی یەکەمی 1945 یان بەمێژووی دامەزراندنی کۆمار داناوە.

ژیگالینا ، تولگائیڤانوڤا، کۆماری مەهاباد: کانوونی دووەمی 1945 ـ تەشرینی یەکەمی 1946، وەرگێڕانی لەروسیەوە: سەیوان عەلی رەزا، گۆڤاری پەیف، ژمارە 9، ساڵی 3، کانونی دووەمی 1989“ اوری، س.پ، جلددوم، ل287“ الصمد، س.پ، ل 113“ مەنگوڕی، س.پ،ل72.

() مەنگوڕی دوای ئەوەی هەندێك رەخنە لەلایەنی هونەرییەوە لەئالای کوردستانی ئازاد دەگرێت دەڵێت:" دروشمەکانی بنی اومیەو خلفای راشدین و محمد . چەپەیوەدێکی بەسەر دروشمی ئازادی کوردەووە هەیە"، لەهەمان کاتدا سلوپی دەڵێت:" کە ئەو ئالایەی لەمەهابادداهەڵکرا هەمان ئالای (جمعیت تشکیلات اجتماعی) کوردی بوو کە لەساڵی 1919دا لە ئەستەمبوڵ دامەزراوە"بڕوانەمەنگوڕی، س.پ، ل116“ سلوپی، س.پ، ل 233.

()بلوریان، س.پ، ل62–63.

ئەعەم لەئاغاو رەعییەتو، گەورەو چوك، كۆبونەوەو یەكدلو یەكزمان هاواری دیموكراسی دەكەنو بەریی دیموكرات دا دەرون قودرەتو قوەتی دیموكرات نیشان دەدەن" (□).

لەراستیدا ناوەرۆكی گشتی وتارەكانی تری مەراسیمەكەی 22ی كانونی دووەم باسكردنی سەروەرییەكانی گەلی كوردو، هێرش كردنە سەر رژێمی رەزاشاو، ئاماژە بەخۆفرۆشەكانی كوردو، ستایشی قۆناغی ئازادیو حیزبی دیموكرات بوو، وتاربێژەكان بەدروشمی (بژی كوردو كوردستانی گەورە)، (بژی حیزبی دیموكراتی كوردستان)و (بژی رەئیس جمهوری كوردستان جەنابی قاضی محمد) كۆتاییان بەوتارەكانیان دەهێنا، لەناو وتاردەرەكاندا دووخانمی مامۆستایان تێدابوو بەناوی (یای ویلمەی صیادیان)و(یای خدیجەی حیدەری)، ئەم دووانە لەقسەكانیاندا باسی یەكسانی ژنو پیاوی كوردو پێویستی گرێدانی خەباتی هەردوولا لەپێناوی پاراستنی كوردستانو ئەو ئەزموونە مێژووییەی هاتۆتە دی، هەروەها پشتگیری خۆیانو هەموو خوشكانو دایكانی نیشتمانیان بۆ كۆماری كوردستان راگەیاند(□).

دوای تەواوبوونی وتارەكان، لەهەلای خوێندنەوەی سروودی خوێندكارانی كچو كوری قوتابخانە كانو شیعرە ئاگرینەكانی جووتە شاعیر میللی (هەژارو هێمن*دا، قازی محەمەد سوێندی سەرۆكایەتی بەئالاو نەخشەی كوردستانو قورئان خواردو وتی:" ئەمن بەخودا، بەكەلامی عەظیمی خودا، بەنیشتمان، بەشەرافەتی میللی كورد، بەئالای موقەدەسی كوردستان، سوێند دەخوم كەتائاخر هەناسەی ژیانمو رژاندنی ئاخر تنوكی خوێنم بەگیانو بەمال لەریی راگرتنی سەربەخویی وبەرزكردنەوەی ئالای كوردستاندا تی بكوشمو نیبەت بەرەئیس جمهوری كوردستانو یەكیەتی كوردو ازەربایجان موطیعو وەفادارېم" (□).

بەم شێوەیە پاش مەراسیمی راگەیاندنی كۆمارە سوێندخواردنی قازی محەمەد، دەستە دەستە سەرانی خێڵەكانو خەڵكی شارو دێهاتەكانو تەواوی كۆمیتەكانی حیزبی بەمەبەستی نیشاندانی دڵسۆزیان بۆ كۆمارو گوێڕایەڵیو دانپیانیان بۆ سەرۆكەكەی سەردانی بنكەی ح.د.ك یان كردو لەم رۆژەوە نازناوی (پێشەوای معظم)یان بەقازی رەوابینی (□)،

لێرەدا پێویستە راستیەك بووترێت ئەویش ئەوەیە كە پرۆسەی كۆتایهێنانی دەسەلاتی ناوەندیو راگەیاندنی كۆمارو بەدەستەوە گرتنی دەسەلاتی سیاسی هەرێمەكە لەلایەن ح.د.ك هوە بێ خوێن رشتن سەری گرت، چونكە لە مێژ بوو لەناوچەكەدا هێزێكی وانەمابو بەرجەستەی دەسەلاتی ناوەندی بكات.سەبارەت بەپڕكردنەوەی بۆشاییە ئیدارییەكەو راپەراندنو بەرێوەبردنی كاروبارەكانی هەرێمەكە كۆمیتەی ناوەندی ح.د.ك چەند كۆبوونەوەیەكی سازداو لەئاكامدا بریاری پێكهێنانی حكومەتێكی دا لەژێر ناونیشانی ((هیئت رئیسەی میللی)) (□)،بەسەرۆكایەتی حاجی بابە شێخ، راگەیاندنی ئەم هەیئەتەو ناوی

(□)رۆژنامەی كوردستا، ژمارە11، 17ی رێبەندانی 1324" ئەمین، حكومەتی كوردستان، ل.108

(□)رۆژنامەی كوردستا، ژمارە 13، 22ی رێبەندانی 1324 بەرامبەر 11ی شوباتی 1 .

(□)بلوریان، س.پ ، ل63 .

(□)پشدەری، عبدالله احمد رسول، یادداشتەكانم، بەشی یەكەم، بەغدا، 1992،ص54.

(□)هەندێك سەرچاوە كەپشتیان راستەوخۆ بەایغلتن بەستووە لەكاتی لەناوبردنی وەزیرو پۆستەكانی حكومەتی كوردستاندا، عەبدولرەحمانی ئیلغانی زادە بەوەزیری كاروباری دەرەوەدادەنێن، ئەمەش پیچەچێت یان هەڵەیەك بێت لەلایەن ایغلتن كرابێت یان بەئەنقەست بۆ ئەوە دانرابێ كۆماری پێ پرۆسەیەكی جواداخوازی تاوانبار بكرێت، لەراستیدا نەحكومەتی میللی ئازەربایجانو نەكۆماری میللی كوردستانیان پۆستێكیان بەناوی وەزارەتی دەرەوە نەبوو، هەروەك چۆن لەپێشەوەری رایگەیاند كەلەترسی تاوانباركردن بە جیاخوازی حكومەتەكەی وەزارەتی دەرەوەیان فەرامۆشكردووە، سەرانی كۆمارمیللی كوردستانیش نەك هەر وەزیری دەرەوەیان دانەنا، بەڵكو تەواوی كابینەكانی وەزیرانیان ناونا (هیئت رئیسەی میللی)، بڕوانە:
ایغلتن، س.پ، 130، جلالی پور، قاضي محمد،ل37" عیسی، س.پ، ل399.

www.pertwk.com

وەزیرەکانو پۆستەکانیان لە 11ی شوباتی 1946دا بڵاوکرایەوە بەم شێوەیە: محەمەد حوسێن سەیفی قازی ـ وەزیری جەنگ، محەمەد ئەمین موعینی ـ وەزیری کاروباری نێوخۆ، محەمەد ئەیوبیان ـ وەزیری لەش ساغی، عەبدوڵڕەحمانی ئیلغانی زادە ـ وەزیری مشاور، سمایلی ئیلغانی زادە ـ وەزیری ڕێگاوبان، ئەحمەدی ئیلاهی ـ وەزیری ئابووری، کەریمی ئەحمەدین ـ وەزیری پۆستو تەلەگراف، مستەفای داودی ـ وەزیری بازرگانی، مەناف کەریمی ـ وەزیری فەرهەنگ، مەحمودی وەلی زادە ـ وەزیری کشتو کاڵ، سەدیقی حەیدەری ـ وەزیری تەبلیغات، خەلیلی خوسرەوی ـ وەزیری کارو مەلا حوسێنی مەجدی بەوەزیری داد دانرا بوون(□).

وەك لەناوی وەزیرەکاندا دیارە نزیکەی تەواویان لەئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی ح.د.ك هەڵبژێدرابوونو نوێنەری چینە باڵاکانو بنەماڵە ناسراوەکانی شاری مەهاباد، یاخود موڵکدارە گەورەکانی دەوروبەری بوون، چ نوێنەرێکی باکوری کوردستانو شارەکانی ماکۆو خویو ورمێ یاخود ناوچەکان سەقزو سەردەشتی تێدا نەدەبینرا. کەسایەتیە ناودارەکانی ئەو ناوچانە وەك رەشید بەگ، عەمەر خانی شکاكو زیرۆبەگ زیاتر پێشەوا وەك راوێژکار پرسو رای پێ دەکردن. شایەنی باسە جگە لەوەزارەتەکان چەند بەرێوەبەرایەتییەکی تریش دامەزران لەوانە ئیدارەی دارایی کوردستان بەسەرۆکایەتی ئەحمەدی علیو ئیدارەی کوللی ئەوقاف کوردستان بەسەرۆکایەتی محەمەدی لاهیجانی (□).

بەم چەشنە کۆماری میللی کوردستان وەك حکومەتێکی دیفاکتۆ دەسەڵاتی خۆی لە هەرێمی موکریاندا، هەر لەمیاندوو ئاوەوە تا نزیك سەقزو سەردەشت دامەزراند(□) ،ئەو ناوچەیەی کە د. قاسملو بە 3/1یو ژیگالینا بە 4/1ی خاکی کوردستانی ئێرانیان لەقەڵەم داوە (□)، ئاڵای کوردستان لەهەموو ئەو ناوچانەدا لەشوێنی ئاڵای ئێرانی هەڵکران. لەراستیدا دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی بەم جۆرە بەدیهاتنی یەکەمین ئامانجەکانی جوڵانەوەی نەتەوایەتی گەلی کورد بوو لەئێرانو دەستکەوتێکی سیاسیو نەتەوەیی مەزن بوو بۆ ح.د.ك کەجوڵانەوەکەی لە قاوغە تەسکەکەی دەرهێناو گواستیەوە بۆ پلەو قۆناغێکی نوێ، هەروەك باڤیج دەڵێت:" کوردستانی ئێرانی بەمۆرێکی تایبەتو قوڵ نیشانە کرد کەتائێستا کە ئەو نیشانەو تایبەتمەندیانەی مەهاباد خولقێنەری روخساری چەسپیووی سیاسیو کۆمەڵایەتی ئەم پارچەیەی کوردستانە"(□).

(□)سەجادی، شۆڕشەکانی کورد، ل 281ـ282“ حمدی ، س.پ، ل170“ لیغلتن، س.پ، ل126ـ131“ ملاعزت، کوماری میللی مەهاباد، ل102تت103.

(□) ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل139“ صمدی، س.پ، ل171

(□)اوری قەڵەمرەوی حکومەتی کوردستان بە نزیکەی 50 میل بوەدەوروبەرۆی شاری مەهابادا لەقەڵەم دەدات، وەك ئاشکراشە ناوچەکانی ورمێو ماکۆو خوی کەهەندێ سەرچاوە بەبەشێ لە کوماریان دا ناون تا دوا رۆژەکانی تەمەنی کۆماریش مەسەلەی دەسەڵات بەسەریاندا لەنێوان حکومەتی ئازەربایجانو کۆماردا یەکالاً نەبوَوە.

اوری، س. پ، جلدوم، ل 187.

(□) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل96“ ژیگالینا، کۆماری مەهاباد، ل941

(□)باڤیج، رادوڤان، جوڵانەوەی رزگاریخوازی کورد لەخەباتیدا بۆ سەربەخۆیی نەتەوایەتی و سیاسی، وەرگێڕ: محمود ملا عزت، بڵاوکراوەی دەزگای ناوەندیو رۆشنبیر کۆمەڵە، چاپی دووەم، ب.ج،مارتی 1986، ل48

www.pertwk.com

وێڕای ئەوەی تەمەنی کۆماری میللی کوردستان زیاتر لە11 مانگ یا وردتر بڵێین لە 330 ڕۆژی تێپەڕی نەکردو هەر لەسەرەتای دامەزراندنییەوە کۆمەڵێ گرفتی ئابوری قورس و هەڕەشەی سیاسی و سەربازی سەخت یەخان گیر بوو، کەچی لەو ماوەکەمەدا توانی گەلێك کارو دەستکەوتی گرنگ بێنێتە دی کە زۆریان ئاواتی لەمێژینەی خەڵکی کوردستان بوون و بۆ یەکەمین جار لەژیانی نەتەوەی کورد لەئێران هاتنە دی. ئەوەش ئەگەر بۆ فاکتەرێك بگەڕێتەوە تەنیا ئەوە بوو کەسەرانی کۆمار بەو پەڕی دڵسۆزیی و ماندوو نەناسییەوە هەڵدەسوڕان و کۆمەڵانی خەڵکیش بڕوایان بەقەوارە نەتەوەییەکەیان بوو ئامادەبوون لەپێناویدا بێ بەرامبەر خزمەت بکەن.

لەم ڕووەوە مەزنترین هەنگاو بریتی بوو لەبەرەسمی ڕاگەیاندنی زمانی کوردیی و بەکارهێنانی لەتەواوی خوێندنگاو دەزگا بەڕێوەبەرایەتیەکانی حکومەتی کوردستاندا، تەنانەت لەوتاری ڕۆژی هەینی مزگەوتەکانیشدا، ئەمەو بایەخدانێکی زۆر بەبوژاندنەوەی ئەدەب و مێژوو کلتورو ڕۆشنبیری کوردی. شایەنی باسە خودی پێشەوا لەم بوارەدا ڕۆڵێکی سەرەکی دەگێڕا، ناوبراو بەمەبەستی بەرپەرچدانەوەی ئەو دیدە هەڵەیەی کەنووسەرە فارسەکان لەسەر زمانی کوردی بڵاویان دەکردەوە، گوایەو زمانی کوردی زمانێکی سەربەخۆ نییە، بەڵکو دیالیکتێکی پاراوە لەزمانی فارسی، هەستا بەبڵاوکردنەوەی زنجیرە وتارێك لەژێر ناونیشانی (گنجینئه گرانبهای ادبیات کرد) بەزمانی فارسی، تیایدا باسی هەوڵەکانی حکومەتە یەك لەدوا یەکەکانی ئێران دەکات بۆ لاوازکردن و ڕیشەکێش کردنی زمان و ئەدەبی کوردی، هەروەها چەند نمونەیەکی شیعری کوردی شاعیرە ناودارەکانی وەك: مولوی، مصباح و شێخ ڕەزای دابەزاندووەو نمونەی هێناوەتەوە. دواتر بیروبۆچوونی ژمارەیەك ڕۆژهەڵاتناسی لەسەر سەربەخۆیی زمانی کوردی هێناوەتەوە، لەوانە کوردناسی بەناوبانگ (ئۆسکارمان)، دواتر ڕای خۆی دەردەبڕێت بەوە ی زمانی کوردی زمانێکی ڕەسەن و سەربەخۆیەو لەڕووی ناسکی و دەوڵەمەندی زاراوەو بابەتە فۆلکلۆرییەکانیەوە لەریزی زمانە زیندووەکانی جیهانی دادەنێت(□).

ئاسەواری خراپی چەند ساڵەی سیاسەتی پشت گوێخستن و لاوازکردن لەسەر دواکەوتوویی زمان و ڕۆشنبیری کوردی بەتەواوی لەلایەن سەرانی کۆمارەوە درکی پێدەکرا، هەر بۆیە زوو کەوتنە خۆو چەند هەنگاوێکی خێرایان لەم ڕووەوەنا، هەر لەپەنا وەزارەتی فەرهەنگدا کۆمسیۆنێکیان بەناوی (هیئت فەرهەنگی)یەوە دامەزراند کەدڵشادی ڕەسوڵی و حوسێنی زێڕەنگەران سەرۆکارییان دەکرد(□) ،لەشاری سابلاغ 8 خوێندنگای نوێی کوڕانەو کچانەیان دامەزراند، لەشارەکانی بۆکان، شنو، نەغەدە، دیسان خوێندنگای نوێ کرانەوە، لەشاری شنۆ بۆیەکەم جار خوێندنگایەکی کچانە دامەزرا، بەتەنیا ژمارەی قوتابییەکانی شاری مەهاباد لەم قۆناغەدا گەیشتبووە 1600 قوتابی، بڕیارێك لەلایەن وەزارەتی فەرهەنگەوە بۆ گۆڕینی ناوی خوێندنگاکان و کردنیان بەکوردی بڵاوکرایەوە، بۆ نمونە: ناوی (مدرسه پهلوی) گۆڕدرا بۆ (مەکتەبی کرمانجی)، و بەم شێوەیە خوێندنگاکانی تر بەناوی (گەلاوێژ، پێشەوا، کوردستان) ناونران (□).

لەلایەکی ترەوە حکومەتی کوردستان فەرمانی بەزۆر خوێندنی بۆ منداڵان دەرکرد. ئەو منداڵانەی کە هەژارو بێ نەوا بوون و لەسەر شەقامەکانی شار ئەسورانەوە کۆکرانەوە، ئەمانە بەرۆژ لەمەکتەبی گەلاوێژ

(□)کوهستان، 17 تیر-31 تیر 1325

(□)ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل147.

(□)مەنگوڕی، س.پ، ل145-146

وانەیان پیٰ دەگوتنەوەو بەشەویش شوێن و ڕێگای پێویستیان بۆ دیاریکرابوو، بەمەبەستی هەڵگرتنی جیاوازی ڕووخسارو پۆشتەکردنی قووتابیان فەرمانی یەکگرەنگکردنی جل و بەرگ لەقوتابخانەکاندا لەسەر بودجەی حکومەت پیادەکرا()،ژمارەیەکیش لەو خوێندکارانەی کەقۆناغی سەرەتایی یاخود ناوەندییان تەواو کردبوو کەنزیکەی (60) کەسێك دەبوون بەمەبەستی تەواوکردنی خوێندن نێردرانە تەورێز یاخود باکۆ لەسەر حسابی حکومەت تالەداهاتوودا وەك کادرێکی لێهاتوو سوودیان لێوەربگیرێت، لەوانە: غەنی بلوریان، ڕەحیمی قازی، عەلی گەلاوێژ، سوڵتانی وەتەمیشی، سەید عزیز شەمزینی کەبەشێکیان دوای ڕووخاندنی کۆماریش نەگەڕانەوە ().

سەبارەت بەپرۆگرامی خوێندن، سەرەتا سوود لەو کتێبە کوردییانە وەرگیرابوو کەلەخوێندنگاکانی کوردستانی عێراقدا دەخوێندران و بۆ کۆمار ڕەوانە کرابوون، بەمەبەستی پڕکردنەوەی ئەم بۆشاییەو دانانی پرۆگرامی خوێندن بۆ سەراپای قۆناغەکانی سەرەتایی و ناوەندی کۆمسیۆنێك لەشارەزایانی زمانی کوردی پێکهات لەوانە: هێمن، زەبیحی، هەژار، دڵشادی ڕەسوڵی، ئیبراهیمی نادری، کەلەلایەن پێشەواشەوە هاوکاری دەکران، ئەم کۆمسیۆنەبەباشی بۆ ڕاپەڕاندنی ئەرکەکانیان تێدەکۆشان و چەند کتێبێکیان بۆ چاپکردن ئامادە کرد کەپیٰ را نەگەیشتن ().

شایەنی باسە مامۆستایان لەخوێندنگاکانی کۆماردا جێگای ڕێزو بایەخێکی زۆر بوون و موچەیەکی باشیان بۆ بریبوونەوە کەمانگانە لە نێوان 100ـ250 توماندا بوو، پارەیەکی وا کەبەپێی ئەو وەختە ئێکجار زۆر بوو، ساڵانە لەسەر حیسابی حکومەت جلکی تایبەتی و نوێیان دەدرایە کاروباری خوێندنگاکان زۆرلا بەوردی لەلایەن وەزارەتی فەرهەنگەوە چاوەدێری دەکرا کە بۆ ئەم مەبەستە چەند کەسێکی وەك: (عەلی خوسرەوی و ڕەحیمی لەشکری) کرابوونە پشکنەر ، لە کوردستانی عێراقەوە ژمارەیەکی زۆر مامۆستا چووبوونە مەهاباد و لەخوێندنگاکانی کۆماردا وانەیان بەمنداڵانی کورد دەوتەوە، لەوانە:" عوسمان دانیش، محەمەد دوردی، عەبدولقادر ئەحمەد، جەمیل بەهادین، کەریم زەندی و قانعی شاعیر، کە زۆر ڕێز **لێگیرابوون** ()مەنگوڕی دەربارەی شێوازی خوێندن و هەڵسوکەوتی خوێندکاران و بایەخدانی پێشەوا بەخوێندنگاکانی کوردستان نوسیویە:" کچانی مدرەسی زور بەسفورو جلی ئاڵە فەرهەنگەو سەربەستی ئەژیان، جلی مدرەسی کچ و کوڕ لەسەر فۆرمێکی تازە بو بەجلی ڕەشوکی و ناوخۆیەتیەوە شاگردی کوڕو کچ لەمدرسە وەرنەئەگیران، کچ و کوڕ وەك یەك ئەچوونە ناو بەزمو ئاهەنگو نومایشی مەدەنی و سیاسیانەوە، هەروەکو کوڕ بەکچیش سەربەستی تەواو درابو، کچان دەوری خطبەو شیعر خوێندنەوەو نوسین و مقالات یان

()گادانی، س.پ، ل50.

()بلوریان، س.پ، ل66–67" پشدەری، س.پ، ل72–73" اوری، س.پ، ل286.

()هێمن، س.پ، ل24.

()مەنگوڕی، س.پ، ل146" پشدەری، س.پ، ل60.

زور بەسەربەستی ئەگێڕا.. قازی محمد.. زۆر بەخەیاڵاتی بەرزی خوێندنی کچانەوە سەرگەرم بوو.. هەتا لەرۆژی 325/4/10 ، 1 تموزی 1946 مدیری گۆڤاری (خواندنیها) لەتاران چاوی بەقازی محەمەد کەوتبوو لەبارەی خوندنەوە لیٚ پرسی بو قازی محمد وەڵامی دابووە، کەنیازمانە دەبوستانی سابلاغ بکەمە دەبیریستانو دانشکەدە"(□).

کردنەوەی قوتابخانەی شەوانە بۆ ئەو کەسانەی کەبەتەمەن گەورە بوونو دەنوویست لەکاروانی خوێندەواری دانەبڕێنو قەرەبووی ساڵانی لەدەست چوویان لەسایەی چەوسانەوەی فەرهەنگیو رەزاشاهیدا بکەنەوە، کارێکی تری حکومەتی کوردستان بوو، لەراستیدا سەرەتای ئەم هەنگاوە پێش دامەزراندنی کۆمارو لەلایەن ح.د.ك ەوە رێگای بۆ خۆشکرا، هەروەك پێشەوا لەوتارەکەیدا لەرۆژی دامەزراندنی کۆماردا ئاماژەی بۆدا " مەدرەسەی شەوانەمان دایر کردو کتێبو بەزمانی کوردی تەرجەمە کران.. کورو کچو پیاوی گەورە لەمەداریسی شەوانەو رۆژانە بەزمانی کوردی دەخوێنن لەجیاتی ئەوەی شەش حەوت ساڵ خەریکی خوێندنو فێربونی زمانی فارسی بن لەمانگێكو دومانگ دا دەبنە خوێندەوارو هەمو شتێك دەخوێننەوەو دەنوسن"(□).

ئەو هەڵوێستەی حکومەتی کوردستان کەپێویستە لەم رووەوە بەرز بنرخێنرێت، دان پیانانە بەماف رۆشنبیری کەمینە ئاینیو رەگەزیو نەتەوەییەکانی وەك: (جوو، ئاسوریو ئەرمەنەکان) کەلە کوردستاندا نیشتەجیٚ بوون، ئەمانە ماف تەواوی خوێندنو نووسینو کردنەوەی قوتابخانە یان هەبوو بەزمانی خۆیانو لەتەواوی کاروبارە ئاینیو بەرێوەبەرایەتییەکانیاندا سەربەخۆ بوون. جگە لەوە رێگەیان پێدرابوو گەر بیانەوێت لەگەڵ منداڵانی کورددا و لەقوتابخانە کوردییەکاندا بخوێنن بیٚ ئەوەی فەرقو جیاوازییەکیان لەگەڵ بکرێت، لەراستیدا کەم نەبوون ئەو کچە جوو ئەرمەنیانەی کەلەهەردوو قوتابخانەی (پەروانە)و (شەهنان)دا لەپاڵ کچە کوردەکاندا فێری خوێندنو زانیاری دەبوون (□).

لەلایەکی ترەوە دامەزراندنی چاپخانەی کوردستان لە کانونی دووەمی 1946دا لەشاری مەهاباد بەکارێکی گرنگی سەرانی ح.د.ك دادەنرێت لەمێژووی رۆشنبیریو سیاسی کوردستانی ئێراندا، دەرکردنی یەکەمین ژمارەی گۆڤاری (کوردستان) لە6ی کانونی یەکەمی 1945دا دەرچوو کەبڵاوکراوەیەکی سیاسی، ئەدەبیو گشتی بووەو هەر 15 رۆژ جارێك چاپدەکراو تا رووخاندنی کۆمار (16) ژمارە لێدەرچوو، سەرنووسەرەکەی سید محمدی حمیدی بوو، جگە لەم گۆڤارە لەچاپدانی رۆژنامەی (کوردستان) کەیەکەم ژمارەی لەمەهاباد لە 10ی کانوونی دووەمی 1946 بڵاوکرایەوەو زمانحاڵی حیزبی دیموکرات بوو، رۆژ نارۆژێك چاپدەکرا خوی لەخۆیدا ئەزمونێکی نویٚ بوو لەژیانی سیاسیو رۆشنبیری گەلی کورد لەکوردستانی ئێراندا، ئەم رۆژنامەیە تا روخانی کۆمار 114 ژمارەی لیٚ بڵاوکراوەتەوەو تائێستاش بەردەوامی هەیە(□).

(□)مەنگوری، ه.س، ل145.

(□) رۆژنامەی کوردستا، ژمارە11، 17ی رێبەندانی 1324" ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل107.

(□) احمد، فاضل کریم، اتحاد بانوان کردستان، مترجم، امیروحدتی، مجله اغازنو، شماره 7، تابستان 1367ش.ل59 .

(□)لەم بارەیەوە قاسملو دەڵێت:" کەرۆژنامەی کوردستان لەماوەی کۆماردا (113) ژمارەی لیٚ دەرچووە، محمود ملا عزت یش باس لە 116 ژمارە دەکات:

قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل 72" ملا عزت، کۆماری میللی مەهاباد، ل139.

www.pertwk.com

دواتــر لەچــاپدانی گۆڤارەکــانی (هــاواری کــورد) کەمانکانەیــەکی سیاســی بــوو لەمــەهاباد بڵاودەکرایەوە، (هاواری نیشتمان) بڵاوکەرەوەی بیری یەکیەتی لاوانی دیموکراتو یەکە م ژمارەی لە21ی مارسی 1946دا بڵاوکرایەوە، (گڕوگاڵی منداڵانی کورد) کەکرێکارانی چاپخانەی کوردستان لەمەهاباد بڵاویان دەکردەوە ئەمانە هەموویان ڕۆڵێکی تایبەتییان یاری کرد لەبەرز کردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیرو پێگەیاندنی کۆمەڵێك نووسەری لاو کەبابەتی سیاسیو ئەدەبیو ڕۆشنبیری بەپێزیان دەنووسیو لەو ڕۆژنامەو گۆڤارانەدا بۆیان بڵاو دەکرایەوە().

وەك دەزانرێت شارە خنجیلانەکەی بۆکانیش لەتەوژمی گەشانەوەی ڕۆشنبیری کوردی لەم قۆناغەدا لەلاوانی سپی رانەوەستا، دوای ئەوەی چاپخانە کۆنەکەی کۆمەڵەی ژ.ك یان بردە ئەوێ، ژمارەیەك لەلاوانی ڕۆشنبیری بەتایبەتی (حەسنی قزڵجی) هەوڵیچکی زۆریانمدا تا گۆڤاری (هەڵاڵە) یان هێنایە بوون، کە گۆڤارێکی سیاسیو ئەدەبی بوو، بەرهەمێکی زۆری شیعرو ئەدەبیاتی کوردی تێدا بڵاو دەکرایەوە ()، لەراستیدا ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی حکومەتی کوردستان جگە لەبڵاوکردنەوەی ڕووداوە سیاسیەکانی وەخت لەناوخۆی کوردستانو ئێرانو دەرەوەدا، چەند بابەتی فیکریو ئەدەبیو مێژوویی بەنرخی تیادا بڵاودەکرایەوە وەك: سۆسیالیستی چییە، دیموکراسی چییە، لەرۆژهەڵاتی مەیانە چ خەبەرە، زبانو ادبیات کوردی، کردان از بدو تأريخ تاسالٌ 1920و بەسەرهاتی ئاارات.. هتد.

دامەزراندنی ئێزگەی رادیۆی کوردستان لە 30 ی نیسانی 1946 لەشاری مەهاباد، لەلایەن دەزگای راگەیاندنی حکومەتی کوردستانەوە، هەروەها ئەو بەرنامەو هەواڵانەی بڵاوی دەکردنەوە ڕۆڵی خۆیان بەباشی لەبەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاری سیاسیو نەتەوەییو کۆمەڵایەتی خەڵکی وئاسایی شارەکەدا دەدیت، هەرچەندە زۆربەی زۆری خەڵك لەدەزگای رادیۆ بێ بەش بوون، بەڵام بەهۆی ئەو پێنج بڵند گۆیەی کەلەوشێنە جیاجیاو گونجاوەکانی شاردا هەڵیان واسیبوو، زۆرینەی خەڵکی بەئاسانی دەیانتوانی گوێ لەبەرنامەکانی رادێرن، پێشەوا لەیەکەم ئاخاوتنیدا لەرادیۆی کوردستانەوە وتی:" لەهەمو شتێك چاتر بۆ ئێمە ئەوەیە کەبتوانین قسەی خۆمان بەگوێی دنیا بگەیەنینو تەصدیقی دەرفەرموون کەهەموشتیك وردە وردە تەرەق پێدەدری، دیسان ئەتوانین بەهۆی ئەم دەزگایەوە دەرسی ئەخلاق، فەلاحەتی، بەبرایانی خۆشەویست بلیینو لەئایندەش دا بەرنامەیەکی باش بو بەرنامەکەمان دیاری دەکەین" ().

شایەنی باسە بۆ یەکەمین جار دامەزراندنی کتێبخانەی میللی لەشاری مەهاباد لەلایەن حکومەتی کوردستانەوە، هەروەها هێنانی سینەمای گەڕۆكو پەرەپێدانی شانۆو کۆبوونە شیعرییەکان لەکارە ڕۆشنبیرییە گرنگەکان دەژمێردرێن کەهەریەکەیان لەلای خۆیەوە بەرادەی جیاجیا کاریگەری لەبەرزکردنەوەی هۆشی سیاسیو ڕۆشنبیری کۆمەڵانی خەڵك هەبوو ().

()لەو نوسەرانەی لەبڵاوکراوەکانی کۆماردا بەرهەمیان بڵاودەکردەوە (هێمن، حەسەنی قزلچی، دڵشاد رەسولی، رەسولی میکائیلی، هەژار، عەبدولقادر دەباغی، محەمەد شاپەسەندی، ئەنوەر دڵسۆز، محەمەد تۆفیق وردی، قانعی شاعیر، کوبرای عەزیمی، **شا سوڵتان خانمی فەتاح قازی)**.

()سەرنوسەری ئەم گۆڤارە حەسەنی قزڵجی بوو , هەژار و هێمنیش بەرهەمی شیعریان تیا بڵاودەکردەوە, تا ڕوخاندنی کۆمار چوار ژمارەی لێدەرچووە, ژمارە (3)ی لە بانەمەڕی 1325 مایسی 1946 بڵاوکراوەتەوە. صمدی ,س.پ,ل409.

()گادانی س.پ, ل45“ ڕۆژنامەیکوردستان, ژمارە44, 16ی بانەمەڕی 1325.

() Borhanadin, op.cit.p.164.

www.pertwk.com

پێویستە دان بەو راستیەدابنرێت کەلەحکومەتی کوردستاندا، وەزارەتی جەنگ کەهەندێك جار بەوەزارەتی هێزی دیموکراتو جار جارەش بەوەزارەتی هێزی میللی کوردستان ئاماژە ی بۆ کراوە بەیەکێك لەگرنگترین دەزگاکانی کۆمار دادەنرێـ، ئەم دەزگایە وێڕای هەموو کەمو کوورپییەکی کەهەیبوون سەبارەت بەنەبونی کادری سەربازی زانستی و کەمی چەكو تنەمەنی و پێویستیە مادییەکانی تر، لەگەل ئەوەش توانی سوپایەکی میللی دابمەزرێنێت کەبەهێزی پێشمەرگەی کوردستانیش دەناسرا() ،ئەم سوپایە تا دواساتەکانی تەمەنی کۆمار سەنگەری بەرگری بەرنەداو ئازایانە بەرپەرچی هەوڵەکانی حکومەتی ئێران و لەشکری شاهەشناهی دەدایەوە کەبەمەبەستی لەبابردنی ئەو دەسکەوتە مێژووییەی بۆ کورد بەدیهاتبوو، هێرشیان دەهێنا. هێزی دیموکرات کەباڵی چەکداری حیزبی دیموکراتی کوردستان بووو پێش راگەیاندنی کۆمار لە: لیزگە، قۆڵ، دەستە، چڵ،لك، پۆل، هێز..تاد دا رێکخرابوون، لەگەڵ چەکداری عەشیرەتە کوردە نیشتمان پەروەرەکان و لەژێر سایەی سەرکردەکانیاندا سوپای میللی کوردستانیان پێك دەهێنا، حکومەتی کوردستان بۆ پڕکردنەوەی بۆشاییەك کەنەبوونی کادری سەربازی کوردو دەرچوویی زانستە جەنگییەکانی زانستگا سەربازییەکانی ئێران پێکهێنابوو، هەر لەسەرەتاوە ناچار بوو پلەی سپایی و پێشمەرگەیی بەبەر کادرە سیاسی و رێکخراوەییەکانی وخۆی و سەرۆك عەشیرەتەکاندا ببەخشێتەوە ().

دیارە رادەی دڵسۆزی بۆ حکومەتی کوردستان و نفوزی سیاسی و کۆمەڵایەتی رۆڵێکی گەورەی دەبینی لەوەرگرتنی پلەو نیشانەی سوپاییدا لەهێزی میللی کوردستاندا، سەرۆك عەشرەتەکان بەئارەزوویەکی زۆرەوە لەپێناوی نیشانەو پلەی پێشمەرگایەتیدا لەدەوری هێزی میللی کۆببوونەوە، وەك مەنگوڕی دەڵێت:" ئەفسەریو دەرەجەی هەڵگرتن ببو بەخولیای وەمۆدەیەکی زۆر سەیر.. ئەگەر ئەستێرەیەك بەگیان بکڕایە وە تەواو بوایە ئەیان کڕی.. روتبەو دەرەجە نرخێکی زۆر باڵاو خۆشەویستی هەبو لەناو عشایرو شارەکانا" محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی کەوەزیری جەنگ بوو پلەی جەنەراڵی هەڵگرت، جەعفەری کەریمی بەپلەی مایور کرا بەمعاونی حەربی وەزیرو، محەمەدی نانەوازادە بەپلەی پەد کلونیك کرا بەفەرماندەی هێزی مەرکەزی و دواتر بەمعاونی سیاسی و وەزیرو، ئیبراهیم سەلاح کەپێیان دەوت ئیبراهیم خانی سارو قامیشە کرا بەسەرۆکی ستادی گشتی و، محەمەد ئەمین شەرەفی بەپلەی مایور بەسەرۆکی گەنجینەی هێزو، عەزیزی

()ووشەی پێشمەرگە بۆ یەکەم جار لە کۆماردا داهێنراو بەکارهێنرا, بە مانای ئەوکەسەی بیٚ بەرامبەر لە پێناوی گەل و نیشتماندا خۆ بەخت دەکات.

()لەگەڵ ئەو هەموو کەم وکورتییەش (مەلا بەختیار) تواناو ڕادەی کارایی هێزی پێشمەرگەی کۆماری کوردستان بە سەدان قات پتر لە توانای هێزی ئەو سەردارە کوردانە دەزانێت کە پێش کۆمار ڕاپەرینی چەکداریان بەرپا کردووە, بە پێچەوانەوەأرفع خۆراگرتنی هێزەکانی شکاك بەرامبەر بە سوپای ئێرانی باڵاترهەڵدەسەنگێنێت تا توانی سەربازی کۆمار کە بەلایەوە فشەڵ بووە,لەم نێوەنەشدا مەلا راستی پێکاوەو ئەرفەع خۆی لیٚ دورخستۆتەوە، چونکە ئەو سوپایەی کەئێران دواتر پیٚ هەڵکوتایە سەر کۆماری کوردستان ئەو سوپایە نەبووکە بۆ شەری سمکۆ چوو بوون، جگە لەوەی ستراتیژی سوپایی – سیاسی سمکۆ دەست وەشیچنەرانەتر بوو تا کۆمار. لەگەڵ ئەوەش ئەو هێزی پێشمەرگەیەی ئەرفەع بەفشەڵی دەزانێت 6 مانگی رەبەقیش دوای چۆڵکردنی ئۆردووی سور لەئێران نەیتوانی زەفەر بەکۆمار بگەیەنێت و لەقۆڵی کوردستانەوە زیاتر لە 5 کم پێشرەوی بکات.

مەلا بەختیار، حیکمەت محەمەد کەریم، شۆرشی کوردستان و گۆرانکارییەکانی سەردەم، خەباتی شاخەکان یا راپەرینی شارەکان؟ چاپی یەکەم ، هەولێر،1994، ل213" ارفع، س.پ، ل92.

() مەنگوری،س.پ، ل150.

سەدیقی بەپلەی کاپیتان بەبازرەسی هێز () سوپای میللی جگە لەهێزی سابلاغ کەژمارەیان نزیکەی (1000) کەس دەبوون و لەلایەن خودی وەزیری جەنگەوە زیرۆبەگی هەرکی سەرۆکاری دەکران، لەسێ لەشکری دیش پێکدەهات کەسەرۆکەکانیان پلەی جەنەراڵیان درابووێ، بەم شێوەیەی خوارەوە:

1ـ لەشکری شکاک بەسەرۆکایەتی عەمەرخان کەهێزەکانی عەشیرەتی شکاک و جەلالی و خێڵەکانی ناوچەی ماکۆی لەخۆ گرتبوو.

2ـ لەشکری بانەیی بەسەرۆکایەتی حەمە رەشید خانی بانە کەلەبانەیییەکان و عەشیرەتەکانی فیض اللە بەگی و جاف و سەرشیوییەکان پێکهاتبوو()

3ـ هێزی بارزان بەسەرۆکایەتی مەلا مستەفا، ئەم هێزە کەژمارەیان زیاتر لە 1000 کەس دەبوو، لەرووی دیسپلین و گیان و توانای جەنگاوەرییەوە لەتێکڕای هێزەکانی تری کۆمار کارامەتر بوون، چونکە بارزانییەکان خاوەنی ئەزموونێکی دووردرێژی جەنگ و شۆرش بوون دژی سوپای عێراق و بەریتانیا، جگە لەوە ئەم هێزە لەلایەن ژمارەیەك لەئەفسەرانی کورلادی دەرچووی زانستگا سەربازییەکانی عێراق فەرماندەیی دەکران کەهەندێکیان خولی سەربازییان لەئەورووپاش دیتبوو، ئەمانە لەرووی بیروباوەڕیشەوە نەتەوەخوازو نیشتمانپەروەر بوون و دڵسۆزانە هەڵدەسوڕان چونکە بەدیهاتنی کۆماریان بەدەستەکەوتێکی نەتەوەیی گەورە دەژمارد، هەر بۆیە پێشەوا بڕواو متمانەیەکی زۆری بەلێوەشاوەیی هێزی بارزان هەبوو، ئەو هێزەی زۆری نەخایاند چەند داستانێکی جەنگی قارەمانانەی لەبەرەکانی جەنگدا تۆمار کرد() شایەنی باسە سوپای میللی کوردستان هەر لەسەرەتای دامەزراندنییەوە بەخێرایی پەرە یگرت، بەهەزاران کەس ئارەزوومەندانەو لەپێناوی پاراستنی کۆماردا چەکیان هەڵگرت و بوونە پێشمەرگە، هەر بۆیە شتێك نەبوو بەناوی سەربازگیری بەزۆر، وەزارەتی هێزی دیموکراتی کوردستان چەند هەنگاوێکی خێرای هاویشت بەمەبەستی رێکخستن و دانانی ڕێ و شوێن و مەشق پێکردنی هێزەکانین هەندێك لەو هێزانە جلکی سەربازی و یەکرەنگیان لەبەر کرد کەهەر کەسەو پلەی سەربازی خۆشی لەسەردیاری کرابوو، بەپێی ئەو پلەیەش سەربازو ئەفسەرەکان موچەیان بۆ بڕابۆوە، ئەوانەکە لەبەرەکانی شەڕ بوون بە10 ڕۆژ جارێك ئازووقەو پێویستیە سەرەکیەکانی تریان بۆ دابین دەکراو دەیاندرایە ().

() ئەمین، جکومەتی کوردستان ، ل172

() حەمەرەشیدخانی بانە پێشتر لە25ی کانونی یەکەمی 1945دا بەخۆی 250 نەفەر لەخزم و ناسایوەکانی لەپێنجوینەوە بەرەو ناوچەی موکریان ڕۆیشتن، بڕوانە: مەنگوڕی، س.پ، ل210.

() دهقان لەگەڵ ئەوەی کاتی گێڕانەوەی روداوەکان ناتوانێبیتی راستیە مێژووییەکانی شێواندووە کردووە، بەڵام بەمەبەستی پاودان بۆ ئەو شکستە شەرمەزار ئاسیەی دواتر سوپای ئێرانی لەسەر دەستی بارزانییەکان تووشی بوون ئەو رساتیەی درکاندووە کەدەڵێت:"بارزانییەکان شەڕکەرترین و ئازاترین تایەفەی ئەم سەر زەمینەن، توانی جوڵانەوەو بەرگەگرتنی باری ناهەموارو تیر ئەندازیان کەم وێنەبوو، لەم نێوەندەدا فەرمانی مەلا مستەفاو شێخ ئەحمەدی برایان بەسەرو گیان جێبەجێ دەکرد". دهقان،س.پ،ل796.

() مەنگوڕی، س.پ، ل ل 111-112-128.

سەبارەت بەژمارەی پێشمەرگەکانی سوپای میللی، جیاوازی لەسەرچاوە مێژووییەکاندا بەدی دەکرێت، وەزیری جەنگی کۆمار لەوتارێکیدا بەرامبەر هێزی ناوەندی کوردستان ژمارەی پێشمەرگەکوردەکانی بە 45هەزار قەبلاند(□).

کەچی ایلتن لەباسی هێزەکانی کۆمارداو دوای ژماردنی پێشمەرگەکانی یەکە یەکەی عەشیرەتەکان (4)، تێکڕای بە 12/750 کەس داناوە(□)، شەمزینیشین لەلای خۆیەوە بە 10-11 هەزار پێشمەرگەی داناون جگە لەهێزە ئاسایشیەکانی شارەکان (□).

لەراستیدا ئەم جیاوازییە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کەسەر ژمێرییەکی تەواوی هێزی پێشمەرگە لەوەختی کۆماردا نەکراوە، لەلایەکی تریشەوە لەبەر ئەوەی پێشمەرگایەتی کارێکی ئارەزوومەندانە بوو، هەر بۆ رۆژانە کۆمەڵێك دەهاتنە ریزەوەو چەند کەسێکیش دەرۆیشتن، بەتایبەتی لەدوا رۆژەکانی کۆماردا کەهەندێك گرفتی نێوان سەرۆك عەشیرەتەکان و ستراتیژی سیاسی ــ سوپایی بەرگریخوازنەی کۆمار کەپێشمەرگەکانی لەحاڵەتێکی دەست بەتاڵی و چاوەڕوانیدیدا هێشتەوەو مانەوەیان بەم جۆرە جارس و بێزاری دەکردن، ئەوانەی زۆرەیان جوتیار یاخود کاسبکار بوون و ماڵ ومنداڵیان بەجێهێشتبوو تەنیا بۆ خزمەت ئارەزوومەندانە هاتبوونە بەرە، هەر بۆیە کەی دەیانویست بێ رێگرییەك بەرەو ماڵەوە دەگەڕانەوە(□).

حکومەتی کوردستان هەروەها لەبواری پاراستنی هێمنی شارەکان، ئاسایشی ژیانی هاوڵاتیان، دژایەتی کردنی دیاردەو ئاکارە دزێوە کۆمەڵایەتییەکان و زەمینە رەخساندن بۆ چالاکییە کۆمەڵایەتی و دیموکراسییەکان چەند هەنگاوێکی گرنگی ناو کارامانە هاتە دەست، لەماوەی یازدە مانگی تەمەنی کۆماردا وێڕای ئەوەی بەهەزاران کەس چەکدار بوون وەك بزانرێت تەنیا یەك کەس کوژرا،(□) وەزارەتی نێوەخۆی کۆمار بریاریکی بەمەبەستی تاراستنیسیمای مەدەنییەتی شارەکان دەرکردتیایداسورانەوەی بەچەکەوە لەشارەکاندا قەدەغەکرد،سزای بۆفیشەك تەقاندنی ئەنقەست دانا، جگە لەوانەی حکومەت خۆی دانابوون و پسولەی تایبەتیان پێ بوو کەس ماف چەك هەڵگرتنی لەشارەکاندا نەبوو (□). دزی و بەرتیل خۆری کەدوویاردەی سەرەکی و ئاشکرای سەردەمی حوکمی و رەزاشاهی بیرۆکراتی بوو بەتووندی لەلایەن حکومەتی کوردستانەوە دژایەتی کراو سزای سەخت بۆ کەمترین دزی و حاڵەتی بەریتل خواردن دەرچوو کە هەر لەبەخائین ناساندنی تاوانبار تابەزندانی کردن و تیرەباران کردن دەگەیشت. لەلایەکی ترەوە چەند

(□)ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل174.

(□)ایغلتن، س.پ، ل164–165

(□)شەمزینی، س.پ، ل240.

(□)مەنگوڕی، س.پ، ل149.

(□)ایغلتن باس لەکوژرانی (غەفوری مەحمودیان) دەکات دوای دوو رۆژ لەراگەیاندنی کۆمار، واتە لە24ی کانونی دووەمی 1946داو دەڵێت گوایە جاسوسی دووسەرە بووە لەنێوان روس و حکومەتی ئێرانیداو بەویستی (نماز عەلییبۆف) ئەفسەرەی سیاسی شورەوی کوژراوە، لەکاتێکدا بلوریان کوشتنی مەحمودیان لەدوا رۆژی تەمەنی کۆمەڵەی ژ.ك دا باس دەکات و بۆ ئەوەی دەگێڕێتەوە کەمەحمودیان و چەند کەسێك سەر بەر هاموۆف ی ئەفسەری شورەوی لەورمێ بوون و ویستویانە بەپێچەوانەی نەتەوە پەرستەکانی کۆمەڵەی ژ.ك ەوە رێکخراوێکی چەپ سەر بەرێبازی سۆڤێتی لەکوردستاندا دروست کەن. دیارە بۆچونەکە ایغلتن راسترە، چونکە لەوتارەکەی محەمەد حوسێن نانەوازادەدا فەرماندەی هیچزی دیموکراتی کوردستان رۆژی راگەیاندنی کۆمار لەکاتێکدا ناوی ئەوانەی هێنا گومانی پەیوەندی و جاسوسیان لەگەڵ تاراندا لەسەر بوو، ناوی غەفوری مەحمودیان یشی دەگەڵدا بوو، بڕوانە:

ایغلتن، س.پ، 123" بلوریان، س.پ، ل54–55" رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 17،11ی رێبەندانی 1324

(□)کوهستان، 22 بهمن1324.

www.pertwk.com

کۆمسیۆنێکی دادوەری بەمەبەستی لێکۆڵینەوەو بریاردان لەسکالآنامەو بریاردان لەسزادانی تاوانبار پێکهات، یەکێك لەم کۆمسیۆنانە تایبەت بوو بەهێزی پێشمەرگەو سەیری تاوانەکانی سیخوڕی مەستی و هەرزەیی پێشمەرگە، ڕێگری و تریاك کێشانی دەکردو بریاری لەسەر دەدان، کۆمسیۆنێکی تر کەلەسێ چوار مەلای شارەزا پێك دەهات لەمەسەلەکانی ژن و ژنخوازی و تەلاق و بابەتە کۆمەلآیەتییەکانیان دەکۆڵییەوە، مەسەلەکانی کێشەی موڵك و نێوان ناخۆشیش دەخرایە بەردەم کۆمسیۆنێکی چواردە نەفەری کەخەڵکی بەساڵآچووو دنیا دیدە بوون و خودی پێشەوا سەرپەرشتی دەکردن (□)، ئەم کۆمسیۆنانە بەشێوەیەکی دادپەروەرانە دوا بریاری خۆیان دەداو بڕیارەکانیش بەوردی جێبەجێ کران. شایەنی باسە لەرووی هاندانی کۆمەڵانی خەڵکی بۆ دورکەوتنەوە لەئاکاری دزێوو دەستگرتن بەبەها سودبەخشە ڕەسەنەکانی کۆمەڵگای کوردەواری و جولآندنی هەستی نەتەوەیی و گیانی گوێڕایەڵییان بۆ فەرمانەکانی حکومەتی کوردستان، مزگەوت و مەلا نیشتمانپەروەرەکان هەنگاوی باشیان هاویشت و بەباشی ڕۆڵی خۆیان دەبینی (□)

.دوور لەژاندارم و ئەرتەشی شاهەنشاهی، لەژێر سایەی حکومەتی کوردستاندا هاولآتیان بەیەك چاو سەیر دەکران، شتێك نەبوو بەناوی ها,لاتی پلە یەك و پلە دوو، کەمینەکان تێکڕای ئەو مافانەیان هەبوو کەکورد هەیبوو. لەسەر جیاوازی بۆچوون و دیدی سیاسی کەس نەدەگیراو تین و تاویان بۆ کەس نەدەهێنا، زندانێکی نهێنی یاخود ئاشکرا بەناوی زیندانی سیاسییەوە نەبوو. ئەمە لەکاتێکدا نەك تەنیا لەو ناوچانەی ژێر دەسەلآتی حکومەتی ئێرانی. بەڵکو لەناوچەکانی ژێرۆ دەسەلآتی حکومەتی میللی ئازەربایجانیش داگرتن و کوشتن و ئەشکەنجە لەسەر جیاوازی بیروڕای سیاسی، زۆر ئاسایی بوو، لەژێر دەسەلآتی حکومەتی کوردستاندا خەڵکی تارادەیەکی زۆر لەژیانی سیاسی و کۆمەلآیەتی و ئابورییاندا ئازاد بوون. هەر بۆیە بزووتنەوەی جەماوەری و دیموکراتی ڕۆژ لەدوای ڕۆژ لەو ناوچانەی کۆمار دەستی پێدا ڕادەگەیشتن پەرەسەندووتر دەبوو، بەتایبەتی لەنێوان لاواندا کەرێکخراوەیی خۆیان لەژێر ناوی (یەکێتی جەوانانی دیموکرات)دا دامەزراندن و خاوەنی بلآوکراوەو هەڵوێستی نیشتمانی خۆیان بوون.

ئافرەتانی کورد لەو دەمەدا کەدواکەوتووترین توێژی ستەمدیدەی کۆمەڵگای کوردستان بوون بۆ یەکەیمن جار لەمێژووی خۆیاندا بوونە خاوەنی ڕێکخراویی تایبەت بەخۆیان کەلەبەرواری 15ی ئازاری 1946دا لەژێر ناوی (یەکێتی یایانی کوردستان) (□)،بەسەرۆکایەتی (مینا خانم) هاوسەری پێشەوا دامەزرێنرا، بەم شێوەیە ئەوانیش حاڵەتی دوورە پەرێزییان شکاندو بەدامەزراندنی ئەم ڕێکخراوە تێکەلآوی تێکۆشانی سیاسی و نەتەوەیی و بەرگریکردن لەمافە گشتی و تایبەتییەکانیان بوون، لەراستیدا ئەم ڕێکخراوە سەرەتا وەك دەزگایەکی خێرخوازانە کەوتە کار، خولی فێربوونی زمانی کوردی بۆ ژنانی نەخوێندەوار، هەروەها ڕینوێنی کردنی ئافرەتانی کورد بۆ چارەسەرکردنی گرفتە کۆمەلآیەتییەکانیان لەهەنگاوە سەرەتاییەکانی ئەم ڕێکخراوە بوون،

(□)قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل77" مەنگوڕی، س.پ، ل143

(□)ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل145–146" Borhanedin,op.cit,p146.

(□)یایا) زاراوەیەکە لەناوچەی مەهابادو دەوروبەری بەمانای خانم بەکاردەهێنرێت.

www.pertwk.com

ئەندامە ناسراوەکانی یەکێتی یایانی کوردستان جگە لەمینا خانم بریتی بوون لە (عایشە خان، ئامینە خان، کلثوم خان، زیبا خان و عیسمەتی کچی پێشەوات کەکەم تەمەنترین ئەندامی بوو(□)، ئەوەی پێویستە لێرە ئامازەی بۆ بکرێت ئەوەیە کەکارەکانی ئەم رێکخراوە تەنها لەبواری کارە خزمەتگوزارییەکان قەتیس نەما بەڵکو بۆ لایەنی سیاسی و نەتەوەیش هەنگاوی نا. بەتایبەتی کۆکردنەوەی کۆمەك بۆ پێشمەرگە لەبەرەکانی شەڕ، سازدانی چەندین کۆبوونەوەو خۆپێشاندان لەشەقامەکانی مەهاباددا و دروشم دان دژی دەسەڵاتدارانی ئێران و لایەنگری لەکۆماری کوردستان، وتاردان و رەوانەکردنی نوسین بۆ رۆژنامەو بڵاوکراوەکانی حکومەتی کوردستان، کۆبوونەوە یەهفتانە لەهۆڵی بنکەی حیزبی دیموکرات لەمەهابادو باسکردنی مەسەلە نەتەوەیی وسیاسیەکان، ئەمانە هەموی وەرچەرخانێکی گەورە بوو لەخەباتی ئافرەتانی کوردستان و بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاری سیاسی و نەتەوەیی وکۆمەڵایەتییان. ئاشکرایە پێشەوا هاندەرێکی گەورەو پاڵپشتێکی دڵسۆزی ئەم خەباتە بوو هەر بۆیە کارئاسانییەکی زۆری بۆ یەکێتی یایان دەکردو بەشداری چارەسەرکردنی گرفتەکانی دەکردن (□).

لەرووی ئابوریشەوە، وێرای ئەو گەمارۆ ئابورییە قورسەی کەبەمەبەستی لەبابردنی حکومەتی کوردستان لەلایەن دەسەڵاتی ناوەندییەوە بەسەر هەرێمی موکریاندا سەپێنرابوو، وێرای ئەو قەیرانە سەختە ئابوورییەی کەکۆمار هەر لەسەرەتای دامەزراندنییەوە خۆی تێدا دیتەوە لەئەنجامی کەمی دەرامەتی گەنجینە کەجگە لەباجی موڵك و خانوبەرەو ئابوونە حیزبی و هەندێك موڵکی ئاغا خۆفرۆشە راکردووەکان و برێك هاوکاری حکومەتی ئازەربایجان سەرچاوەیەکی دیکەی دەرامەتی نەبوو(□) ،لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا دەزگاکانی حکومەتی کوردستان زۆر باشتر لەدەتیگاکانی دەسەڵاتی ناوەندی بەکاروباری ژیانی خەڵکەکەی ژێر دەسەڵاتی خۆیدا رادەگەیشت، ئەمەش هۆکارەکەی بۆ کاردانەوەی ئاسایش و ئازادی سیاسی لەسەر ئابوری ناوچەکە دەگەڕێتەوە، هەر لەودەمەدا کەلەهێندێك بەشەکانی ئێران و تەنانەت لەناوەندو باشوری کوردستانیش گرانی و برسێتی کەوتبووەو خەڵکی لەبرسان دەمردن) (□)،ژیانی ئابووری خەڵکی لەسایەی حکومەتی کوردستاندا نەك هەر ئاساییانە بەرێوە دەچوو بەڵکو لەزۆر رووەوە تا دەهات بەرەو چاکتر هەنگاوی دەنا. برینی دەستی دەزگا مشەخۆرەکانی دەسەڵاتی ناوەندی و رزگاربوونی بازرگانان و موڵکدارەکانی کورد لەباجە سەخت و رووتێنەرەکانی حکومەتی ئێرانی ئەم توێژەی کۆمەڵگای کوردەواری ژیاندبۆوە، ئەمانە دامەزراندنی حکومەتی کوردستانیان جگە لەوەی بە دەستکەوتێکی نەتەوەیی و سیاسی و دادەنا، بەبەدیهێنەرو زامنکەری دەستکەوتە

(□)احمد، اتحادیە بانوان کوردستان، ل ل 60-61.

(□)راپۆرتی کۆمیتەی بەرێوەبەرایەتی گشتی یەکێتی ژنانی دیموکراتی کوردستانی ئێران بۆ کۆنفرانسی گشتی لە21و22 بانەمەڕی 1373 ل27-30.

(□)مەنگوڕی، س.پ، ل ل 108-110“ پشدەری، س.پ، ل57

(□)150 کەس لەخەڵکی شاری سنە تەلەگرافێکیان بۆ دەسەڵاتدارانی ئێرانی لەتاران ناردووەو بەتوندی دژی ئەو گرانی و قاتو قرییەی لەناوچەکەیان کەوتۆتەوە بێزاری خۆیان دەربڕیووە، ئەمانە لەتەلەگرافەکەیاندا نوسیاونە، خەڵکی شار نەك میووە گۆشتی بەگرانیش دەست ناکەوێت، بەڵکو نان و شەوزەواتیشی لێ قاتی بووە، بڕوانە:
کوهستان، 14 اردینبشهت 1325. وەرگیراوە لە: ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل112.

ئابورییەکانیشیان دەدایە قەڵەم کەبەرجەستەی راستەقینەی بەرژەوەندییەکانی دەکردن، هەر بۆیە لەسەرەتای ئامادەبووندان بەشەرعییەتی حکومەتی کوردستاندا بنێن و دەستی هاوکاری و پشتگیری بۆ کارو هەنگاوەکانی درێژ بکەن.

(ئەحمەدی ئیلخانی زادە) کەموڵکدارێکی نیشتمانپەروەری کورد بوو، نمونەیەکی زەقی ئەو راستییەیە ناوبراو هەر لەرۆژی راگەیاندنی کۆماردا رایگەیاند ((ئێستاش لەحەمدی خوداوە لەسایەی ئازادی ئەملاك و داراییم زیاد بووە، ئەوا سێ دانگی دێی "عەیش اوا"ی موڵکی خۆم کەپێم وایە لەژیانی ماڵ و منداڵم زیادە، بەدەوڵەتی سەربەرزی کوردستانم پێشکەش کرد، چونکو لەپێش چاوم گەلی چەتونە کەبرایانی خۆم بێ سەوادو ئەسبابی خوێندنیان نامورەتەب ببیت ومن لەعەیشی کامەرانیدابم)) ().

حکومەتی کوردستان چەند هەوڵێکی دا کە کوردستان لەرووی بازرگانی و کشتوکاڵییەوە ببوژێنێتەوە، یەك لەوانە دامەزراندنی کۆمپانیاکی بازرگانی بوو بە هاوکاری بازرگانەکانی شاری مەهاباد لەژێر ناوی (شیرکەتی تەرەقی کوردستان)، هەروەها هانی بازەرگانان دەدرا کە لەدەرەوە، بەتایبەتی لەشارەکانی ئازەربایجانی شورەوییەوە کەل و پەل بهێنن و بەرهەمە تەکنیکیەکانی کوردستانی وەك توتن، خوری، کەتیرەیان پێ بفرۆشنەوە، لەلایەکی دییەوە حکومەتی کوردستان کریاری بۆ بری ئەو توتنە دۆزییەوە کەلەگەنجینەکاندا مابوونەوەو حکومەتی ئێرانی ئامادە نەبوو بیکرێتەوە، ئەو کریارەش روسیای شورەوی بوو کەبەرامبەر بەو توتنە بری (6) ملیۆن تومانی بەخشی بەگەنجینەی حکومەتی کوردستان()، پێشەوا لەوتارێکیدا بەرامبەر بازرگانانی کۆمپانیای تەرەقی کوردستان رایگەیاند:" یەگانە حەملەی دوژمنان حەملەی ئیقتصادییەو هەمیشە خەریك دەبن لەو رێگایەوە ئینقلاب دەخەنە نیو میللەتی مەسەلەن مەسئەلەی تووتن کەدەوڵەتی ئیران خەریك بو وەسائیلی نیفاق و دوبەرەکی لەنێو کوردان دا پێك بێنی لازمە کەئیمە رێگایەکی ئیقتصادی بو خومان بکەینەوە شیرکەتی تەرەقی دەبی تەوسیعەی پێ بدرێ و رەوابطی تجارەتی لەهەمو کوردستاندا بەرقەرا بکرێ. حکومەتی کوردستان ئیحتیاجاتی زۆرە دەبی وەضعی خوی وەکو دنیای ئەورۆ تەغیر بدا مەسەلەن فەرهەنگ، فەلاحەت، کارخانەجات کەدەبی دەتەوسیعەو تەرەقی ئەوانەدا سەعی و جییدیەت بکری"()،شایەنی باسە هەروەك سەرچاوە مێژووییەکان لەم رووەوە ئاماژەیان بۆداوە لەسەردەمی حکومەتی کوردستاندا بۆ یەکەمین جار هەوڵی میکانیزمەکردنی کشتوکاڵ و بەکارهێنانی ئامرازی بەرهەمهێنانی هاوچەرخ دراوە().

لێرەدا دەکرێت بوترێت کەئاشکراترین رەخنە لەبواری کۆمەڵایەتی و ئابوریدا لەحکومەتی کوردستان گیراوە ئەوەیە کەجوتیارانی کورد بەشێکی ئەوتۆیان لەدەستکەوتەکانی کۆماردا وەبەر نەکەوتووەو مافە

()ئەمین، حکومەتی کوردستا، ل112

()قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل76" ایغلتن، س.پ، ل159 " Borhanadin,op.cit,p163.

()رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 23، 15ی رەشەمێی 1324 بەرامبەر 5ی مارسی 1946

()گادانی، س.پ، ل52.

ئـابووری و كۆمەڵایەتیـەكانیان كـەخۆی لەدابەشـكردنی زەوی و زاری ئاغـاو مولێكـدارەكان بەسـەریاندا دەبینێتـەوە، لەبەرچـاونەگیراوە( ) ،بەپێچـەوانەی حكومـەتی میللـی ئازەربایجـان كەهـەر زوو جـونگێكی كۆمەڵایەتی راگەیاندو دەستی بەڕاوە دوونانی موڵكدارەكان و زەوی بەخشینەوە بەسەر جووتیاراندا كرد( )، لەراسـتیدا خۆپـەنادانی سـەرانی كۆمـار لـەرۆفۆرمی كۆمەڵایـەتی و هەڵپـەكردن بـۆ زەوتكردنـی زەوی زاری موڵكدارەكان و بەخشینەوەیان بەو شێوە رادیكاڵەی لـەئازەربایجان روویـدا، كارێكی لـەخڕاو بـێ وردبوونـەوەوو هۆكار نەبوو، بۆ تێگەیشتن لەمەسەلەیەكی وا پێویستە سرشوتی دیموكراتی لیبراڵانەی كۆماری كوردستان، بافتی دەزگا باڵاكانی حكومەت، ستراكچەری ئابوری و كۆمەڵایـەتی كۆمـەڵگای كـوردەواری خـاوەن سروشـتی رژێمی ئەرباب ـ رەعیەتی، هەروەها ئاستی هۆشی چینایەتی جوتیارانی كورد كەوابەستەی تەواوی موڵكدارو سـەرۆك عەشـیرەتەكانیان بـوون، ئەمانـە تێكـڕا كەپیچشـتر كـەمو زۆر ئامـاژەیـان بـۆ كـراوە، پێویسـتە لـەكاتی بڕیاردان لەمەسەلەیەكی بەمجۆرە لەبەرچو بگیرێن، هەروەها لێرەدا پێویستە حیسابێكی تایبـەتیش بـۆ تەمـەنی كۆمارو گشت ئەو گیروگرفتە ئابوری و سیاسیانە بكرێت كەلەبـەردەم حكومـەتی كوردسـتاندا قـوت بوونـەوەو رێگرێكی سەخت بوون لەهەڵهێنانی هەنگاوی گەورەتر لەوەی كەنرا لە بواری ئابووری و كۆمەڵایەتیدا.

وەك دەزانرێت بەدرێژایی ساڵەكانی جەنگی دووەمی جیهانی و دوای جەنگیش چینی ناوەند لەشارەكانی كوردستـاندا تـازە كەوتبوونـە سـەرپا، رۆشـنبیران و ئازادیخوازە نیشـنمانپەروەرە كـوردە تـازە پێگەیشـتووەكان گەرچی بەقوڵی بڕوایان بە زەرورەتی رابەرایەتیكردنی جوڵانـەوەی نەتەوایـەتی لەلایـەن رێكخراوێكـی سیاسـی و پێشكەوتووخوازەوە هەبوو، گەرچی بەكردەوە سەرەنجام ح.د.ك یان دامەزراندو جوڵانەوەی نەتەوایـەتی گـەلی كوردیـان گرتـە دەسـت، بـەڵام لـەرووی هێـزی ئـابووریی و چەكدارییەوە چینی ناوەنـدو رۆشـنبیرانی كـورد ئـەوە نەبوون شان لەشانی سەرۆك عەشیرەتە ناسراوەكان و موڵكدارە گەورەكانی كورد بدەن و لەبەرامبەریاندا لاواز دەهاتنـــە بـــەر چـــاو ح.د.ك بـــەكردەوە نەیـــدەتوانی ســـەربەخۆو دوورلالـــە پشـــتگیری و ســـەركەوتنی هێـــزە دیموكراتخوازەكانی تری سەرانسەری ئێران ، بەرامبەرۆ نفوزو كاریگەری شێوەی كۆنی بەرهـەمهێنان و رژێمـی دەرەبەگایـەتی ــ عەشـیرەتی و ئاكـاری ئیسـتغلالانەی موڵكـدارەكان بوەسـتێتەوەو بەیـەك شـێوەو ئاسـت پـڕ بەخـەباتی نەتەوایـەتی و چینایەتی و دا بكـات و دژی دەسـەڵاتی ناوەنـدی و رژێمـی دەرەبەگایـەتی و ئاكـاری عەشیرەتی لەكوردستاندا بچێتە سەنگەرەوە( ).

لەلایـەكی تـرەوە محەمـەد رەزاشا بەپێچـەوانەی باوكییـەوە سیاسـەتی راكێشـان و رازیكردنـی ئـەو چینـە كۆمەڵایەتییە گرتبۆبەرەو بەبەشێكی پێكهێنەری و تەواوكەری رژێمە ئابووری و كۆمەڵایەتیەكـەی خـۆی دەزانین كەلەتارانەوە رابەرایەتی دەكرا. هەر بۆیە بەشێكی ئەم توێژە لەكوردستان بەگومانەوە هەڵس و كەوتیان دەكردو لەهـەر هـەنگاوو دەسـتكەوتێكی كۆمـار دەسـڵەمانەوە، پێشـەوا قـازی محەمـەدیش كـەبۆ خـۆی دژی كـاری

( )جلیل و اخرون، س.پ، ل207.

( )ئاشكرایە حكومـەتی میللـی ئازەربایجـانیش جگـە لـە 3/1 زەوییـەكانی میری و موڵكـدارە گـەورەكان نـەیتوانی بەتـەواو ئـەم پرۆسەیە بگەیەنێتە ئەنجام.

عبدالرحمن، محمد كامل، الفلاح الایرانی فی العهد البهلوی 1925–1979، رساله دكتوراه غیر منشوره، كلیه الاداب، جامعه بغداد، 1991،ص78.

( )مدنی، س.پ، ل52.

عەشیرەتی و هەڵسوکەوتی سەرەك عەشیرەتەکان بوو، بەڵام لەبەر بەردەوام بوونی ئەزمونەکەو دانەگیرساندنی ئاژەوەی ناوخۆ هەندێك مەسەلەی بۆ دواتر هەڵگرتبوو هەرچی ئەو ئاغاو سەرۆك عەشیرەتانەشە دەیانزانی کەبەردەوام بوونی حکومەتی کوردستان و گەشەسەندنی کۆمەڵگای کوردەواری و چەسپاندنی دیموکراسی زەنگی خەتەری لەناو چونیانە، هەر بۆیە ژێر بەژێر کەوتنە پەیوەندیکردن بەتارانەوە (□).

هەروەك لەفەسڵی یەکەمدا ئاماژەمان بە خراپی باری تەندروستی گشتی ناوچەکانی کوردستانی ئێران کرد، هەرێمی موگکریانیش لەبێ دکتۆری و بێ دەرمانی و بڵاوبوونەوەی نەخۆشییە کوشندە کانی وەك مەلاریاو تیفۆ بەدوور نەبوو. هەر بۆیە حکومەتی کوردستان ئەم مەسەلەیەی بەجیدی وەرگرت و چەند هەنگاوێکی لەم رووەوەنا، پێشەوا لەوتارەکەیدا لەرۆژی راگەیاندنی کۆمار رایگەیاند:" لەزەمانی دیکتاتۆری دا کەهەمو عەواریفێکیان لێ دەساندین کەمو زور وەسیلەی لەشساغی و موعالەجە" نەحەکیم نەدەرمان نەمەریضخانەی بویان ساز نەکردین ئێمە بو خمان مەریضخانەی زور باش بەو زوانە دایر دەکەین و لەشساغی ولاتمان تەئمین دەبی"(□).

ئەوە بوو بەڵیچنەکەی پێشەوا هاتەدی کاتێك خەستەخانە کۆنەکەی مەهابادیان ئاوەدانکردەوەو ژمارەیەك برینپێچی کوڕو کچی کوردی عێراق کەبۆ خزمەتی کۆماری هاتبوونە مەهاباد، لەوێ کەوتنەکار، دەرمانێکی زۆریشیان لەئازەربایجانەوە هێنا، هەروەها ژمارەیەك لەو حەکیمە میللیانەی شارەزای حاڵەتی شکاوی ودەرچوونی جومگەکان بوون هێنرابوونە خەستەخانەکەو شانبەشانی دکتۆرو برینپێچەکان خزمەتیان دەکرد، بەجۆرێکی وا کەنەك هەر چارەسەری نەخۆشی خەڵکی ئاساییان دەکرد بەڵکو بەتیمارکردنی زامدارانی بەرەکانی جەنگیشدا رادەگەیشتن.

سەبارەت بەپەیوەندییەکانی کوردو ئازەریش دەتوانرێت بەستنی پەیمانی یەکێتی وبلایەتی لەنێوان کۆماری میللی کوردستان و حکومەتی میللی ئازەربایجان کە لە23ی نیسانی 1946دا لەلایەن ژمارەیەك لەنوێنەرانی هەردوولاوە لەتەورێز مۆرکرا (□)، بەدەستکەوتێکی سیاسی مەزن و وەرچەرخانێکی ئیجابی لەپەیوەندییەکانی هەردوولادا دابنرێت، وەك ئاشکرایە کە لەئەنجامی سیاسەتی چەندین ساڵەی (تفرقە بیندازو

(□)مەنگوڕی رەخنەی ئەوە لەپێشەوا دەگرێت کەبۆ لاوازکردنی سەرۆك عەشیرەتەکان کاری کردووەی و دژی ئاغاکان و دەرەبەگی کورد جوڵاوەتەوە بەلاسایی کردنەوەی ئازەربایجان و دەڵێت:" قازی محمد ئەگەر بوی بکرایە بەزووترین کات ئاغاواتەکانی لەناو ئەبردن.. لەو باوەرەدا بوم ئەگەر لەترسی و روس و ملا مصطفي و حمە رەشیدخان نەبوایە هەر زو ئاغایەکان لەقازی محەمەد رائەپەرین و.. ئەنجومەنە ئەیالەتیەکەیان لەناو ئەبرد" بڕوانە:
مەنگوڕی، س.پ، ل128-129.

(□)وەرگیراوە لە: ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل108.

(□)نوێنەرانی کورد بریتی بوون لە (پێشەوا قازی محەمەد، سەید عەبدوڵلای گەیلانی زادە، عەمەرخانی شەریفی، محەمەد حوسێن سەیفی قازی، رەشید بەگی جیهانگیر، زیرۆ بەگی هەرکی، قازی محەمەدی خضری)، نوێنەرانی ئازەریش بریت بوون لە (جەعفەری پیشەوەر، میرزا علی شبستری، دکتۆر سلام اللە جاوید، محەمەد بیریا)، بڕوانە:
ایغلتن، س.پ، ل150.

حکومـت کـن / پـەرت کـەو زاڵ بـە)ی حکومەتەیـەك لـەدوا یەکـەکانی ئێـران، دوژمنایـەتی و ناکۆکییـەکی مێژوویی قووڵ لەنێوان هەردوو گەلی کوردو ئازەر دروست ببوو، لەهەمان کاتدا بیرتەسکی ناسیونالیستانەی بەشێکی زۆری سـەرانی حکومـەتی میللـی ئازەربایجـان کـەئامادە نـەبوون دان بەدەسـەڵاتێکی سیاسـی کـوردی جیاو سـەربەخۆ لەدەسـەڵاتەکەیان بنێن، زیـاتر ساردو سڕی خستبووە پەیوەندییەکانـەوە، ئەمانـە لسـەۆنگەی ئـەوەی کەهەریچمی موکریـان لـەرووی ئیدارییـەوە بەشـێکە لـەئازەربایجانی پێیـان وابـوو کەگـەلی کـورد دەبێـت لـەرێگای نوێنـەری خۆیانـەوە بۆ مەجلیسـی میللـی ئازەربایجانی گوێڕایـەڵی خۆیـان بۆ حکومـەتی ئازەربایجـان راگەیەنن و بیر لەهەنگاوێکی سەربەخۆخوازانە نەکەنەوە(□)،هەر بۆیە کاتێك پێشـەوا بەپێچەوانەوەی خواسـتی سەرانی ئازەرەوە سـەربەخۆیی کوردستانی بەدامەزراندنی کۆماری خودموختاری کوردسـتان لـەئازەربایجانی راگەیانـد دەسـەڵاتدارانی تـەبریز بەسـەپاندنی گـەمارۆی ئـابووری و رێگـرتن لەچـوونی دانەوێڵـە بـۆ مـەهاباد هەنگاوەکەی پێشەوایان پیرۆز کرد(□).

شایەنی باسە بەدامەزراندنی حکومـەتی میللـی کوردسـتان ناکۆکییـەکانی نێـوان هـەردوولا تونـدتر بـوون، دەسەلاـدارانی ئازەربایجـان دژی ئـەوە وەسـتان کەقەڵـەمڕەوی حکومـەتی کوردسـتان شـارە کوردەکـانی (مـاکو، خوی، سەلماس، ورمێ، میاندوئاو) بگرێتـەوە بـەو بیـانووەی گوایـە زۆرینـەی دانیشـتوانی ئـەم شـارانە ئازەرین (□)، ئـەو شـارانەی کـەکورد بەبەشـێکی جیانـەکراوەی خـاکی کوردسـتانی دەزانـی و بـەهۆی سـوارەکانی رەشـید بەگی هەرکی و زیرۆ بەگەوە دەسەڵاتی ناوەندییان لێ وەدەرنرا(□).

لەلایـەکی دییـەوە جیـاوازی سروشـتی هـەردوو دەسـەڵاتە ئازەری و کوردییەکـە هۆکارێـکی تـری گـرژی پەیوەندییـەکان بـوو، هـەروەك دەزانرێـت حکومـەتی ئازەربایجـان سروشـتێکی میللـی چـەپی رادیکـاڵی هـەبوو، لەکاتێکدا ئەوەی کوردستان نەتەوەییەکی دیموکرات و ئازادیخوازی بوو، ئەمـەش وایکردبـوو کەبەشـێکی زۆری موڵکدارە ئازەرییەکانی ورمێ و دەوروبەری لەو کێشەیەدا پێیان خۆش بـوو بـەقازانجی کوردەکانـدا بکـەوێتـەوە، چونکە ئەوانە لەسۆنگەی پاراستنی شوێن و پایەی چینایەتیان حەزیان بەکـەوتنـە ژێـر دەسـەڵاتێکی پـەیڕەوی رادیکاڵە نەدەکرد، بۆیە زۆریان هانی سەرانی حکومەتی کوردستاندا پایتەختەکەیان لەمەهابادەوە بەرنـە شـاری ورمێ(□)، لەراستیدا هـەر ئـەم هۆکـارەش بـوو پـاڵی بەقەرەپەپاغـەکانی نەغـەدەوە نـا ببنـە پێشـمەرگە لەسـوپای میللی کوردستاندا.

(□)جەعفەر پیشەوەری سەرۆکی حکومەتی میللی ئازەربایجان لەچاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ (روبرت رۆسۆ Robet Rossow) جێگری کونسولی ئەمەریکی لەتەبرێز رایگەیاند، کەهێشتا کوردەکان لەو ئاستەدا نین حکومەتێکی خودموختاری بۆ خۆیان پێکبهێنن، لەجیاتی ئەوە ئەنجومەنێکی میللی سەربەخۆ پکبهێنن، حکومەتی ئازەربایجان پێنج کورساین لەئەنجومەنی میللی ئازەربایجان دەداتیێ تا لـەژێر سایەی دەسەڵاتی تـەبرێزدا بن، هـەروەها رایگەیانـد کەدۆستایەتی حکومـەتی ئازەربایجان بـۆ کوردەکـان لـەوەوە سەرچاوەی گرتـووە کەحکومـەتی تـاران ئـەم کەمینەیـەی ئازەربایجـان وەك فاکتـەرێك دژی حکومەتی تەبرێز راست نەکاتەوە:

From Rossow to the secretary of state,Jan.2.1946. DSDF, 891.00/1-246,NA

(□) البحرانی، س.پ، ل123

(□)البکاء"س.پ،ل220، ایغلتن، س.پ، ل148–149 .

(□) سـرهنگ زنگنـە سـەرکردەی هێـزە ئێرانییـەکان لەشـاری ورمـێ بریاریـدا چـەك فـرێ نـەدات و بـەرگری بکـات دژی هێـزە دیموکراتەکان، بۆیە دوای ئەوەی ماڵ و منداڵەکانی بردە کونسڵخانەی تورکیا لەورمێ، ئینجا کەوتە دامەزراندنی حکومـەتێکی سەربازی لەشاری ورمێ بەمەبەستی چاوترساندن چەند جارێك کوشتاری بەکۆمەڵی لە گوندە ئاسوری و کوردەکانی دەوروبەری ورمێ کرد تا سوارەکانی رەشید بەگی هەرکی و زیرۆ بەگ لەگوندی باراندوزەوە پەلاماری شاریان داو دوای رۆژێك شەڕ لـە18ی کانونی یەکەمی 1945 ورمێیان گرت و سەرهەنگ دەست بەسەرکرا.

اذبایجان، 7 دیماه 1324" زنگنە، س.پ، ل69–74

(□)ایغلتن، س.پ، ل149" قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل92

www.pertwk.com

بەهەر حاڵ پیچشەواو سەرانی دیکەی ح.د.ك هەوڵیکی زۆریاندا کێشەکان لەرێگای گفتوگۆو دانیشتنەوە چارەسەر بکرێت، بۆ ئەم مەبەستەش هەر لەشوباتی 1946ەوە تا کۆتایی ئازاری هەمان ساڵ چەند جارێك سەردانی تەوریزیان کرد بیٚ ئەوەی بگەنە ئاکامێك بەدەست بتاڵی دەگەڕانەوە، ناکۆکیەکان بەجۆرێك پەرەیان گرت چەند جارێك شەڕو پێکدادان لەنێوان فیدائییەکانی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان و پێشمەرگە کوردەکان لەدەوروبەری ورمێ قەومان، راپۆرتەکان لەمارسی 1946دا هەواڵی ئەوەیان رادەگویزا کەتەواوی دەوروبەری شاری ورمێ کەوتوونەتە دەست کوردەکان و لەناوچانە پێشمەرگەی کورد ئەوانەی ئارمی (کۆماری کوردستان)یان بەقۆڵیانەوە بەستووە ئاسایش دەپارێزن (□)، لەراستیدا ئەم پێکدادان و خۆ لەیەکتر گیڤ کردنەوەیەی چەکدارەکانی هەردوولا لەبەرژەوەندی هیچ کام لەحکومەتی ئازەربایجان و کوردستاندا نەبوو، بەتایبەتی لەکاتێکدا سوپای شورەوی لەسەروبەندی جوڵکردنی ئێراندا بوون، ئەو سوپایەی تالەشوێنەکانی خۆیدا جێگیر بوو نەیدەهێشت ئەرتەشی شاهەنشاهی لەتارانەوە بەرەو ئازەربایجان و موکریان بکشێت (□).

ئەوە بوو سەرانی هەردوو حکومەتی میللی کوردستان و ئازەربایجان هاتنە سەر ئەو باوەرەی پێویستە ناکۆکییە سنوری و زەمینی و مەسەلە لاوەکییەکانی ناوخۆ وەلانێن و بیرێك لەئاییندەی دەسەڵاتەکەیان بەرامبەر حکومەتی ئێرانی بکەنەوە، هەر بۆیە بەگەرمی کەوتنە خۆو لەنیسانی ساڵی 1946دا گفتوگۆو دانیشتنەکان دەستاین پێکردەوە، ئەم هەنگاوەی کوردو ئازەر لەلایەن شورەوییەوە پشتگیری لێکرا، چونکە ئەوانیش بەبەرژەوەندی خۆیان نەدەزانی لەم قۆناغەدا پەیوەندییەکانی ئەو دوولایەنە لەوە زیاتر گرژتر بیچت و بەرامبەر ناوەند لاواز بن.

بەمجۆرە دانیشتنەکانی نێوان نوێنەرانی کوردو ئازەری لە 23ی نیسانی 1946دا پەیمانی یەکێتی و برایەتی لێکەوتەوە، کەلەلایەن هەردوولاوە بەدەستکەوتێکی گەورە دانرا، حکومەتی ئازەربایجان دەقی رێکەوتنامەکەی لەرۆژنامەی (ازربایجان) لە 5ی مایسی 1946 بڵاوکردەوە. حکومەتی میللی کوردستانیش لەرۆژنامەی کوردستان و گۆڤاری هەڵاڵەدا هەمان کاری کرد. ئەو خاڵانەی کەبەپێی پەیمانەکە لەسەری رێکەوتبوون بریتییە:

1ـ لەو جێگایانەی بەپیچویست دەزانرێ هەردوو حکومەتی میللی نوێنەر دەگۆڕنەوە.

2ـ لەئازەربایجاندا ئەو جێگایانەی کەدانیشتوانی کورد بن کاری ئیداراتی دەوڵەتی بەکوردان دەبێت، هەروەها لەکوردستانیش لەو جێگایانەی کەبەشی زۆری دانیشتوانی ئازەربایجانی بن لەلایەن کاربەدەستانی حکومەتی میللی ئازەربایجانەوە بەرێوەبرێت.

3ـ بۆ چارەسەرکردنی گیروگرفتە ئابوورییەکانی نێوان هەردوولا، کۆمسیۆنێکی هاوبەش دابمەزرێت کەبریارەکانی لەلایەن سەرانی هەردوو حکومەتەوە جیٚ بەجیٚ بکریٚ.

From the .British Embassy in teheran to the foreign office.2 nd Maroh 1946. Fo 371/52702,persia 1946,PRO.(□)

(□)روسیای شورەوی لەجێبەجێکردنی بەندی (5)ی پەیمانی ئیتحادی ساڵی 1942 سەبارەت بەدەرکردنی هێزەکانی لەئێران خۆی دواخست بەبیانوی ئەوەی سیاسەتی حکومەتی ئێرانی لەباکووری ئێران هەڕەشە لەئاسایشی شورەوی دەکات، ئەوەش بەپێی پەیماننامەی بەستراوی ساڵی 1921ی نێوان هەردوولا ماف هێشتنەوەی هێزەکانی لەئێران پیٚ دەدات، رێگرتنیشی لەچوونی هێزەکانی حکومەتی ئێرانی بۆناوچەی ئازەربایجان تەنها لەبەر ئەوەیە کەئاژاوەی زیاتر نەکەوێتەوە، ئەو شتەی شورەوی نایەوێت روویدات.

كيرك، جورج، الشرق الاوسط في اعقاب الحرب العالمية الثانية، ترجمة سليم طه التكريتي، بغداد، 1990، ص125.

4ـ لەکاتی پێویستدا لەنێوان حکومەتعی میللی ئازەربایجان و کوردستان هاوکاری سەربازی دەکریٚ و ئەوەی پێویست بێت بۆ یارمەتی یەکتری ئەنجام بدرێت.

5ـ هەر کماتێك پێویست بێت لەگەڵ حکومەتی تاراندا وت و وێژ بکرێت دەبێت بەپەسەندی هەردوو حکومەتی ئازەربایجان و کوردستان بێت.

6ـ حکومەتی میللی ئازەربایجان سەبارەت بەو کوردانەی کەلەخاکی ئازەربایجاندا دەژین و تا ئەو ئەندازەیەی بتوانیٚ بۆ پێشکەوتنی زمان و فەرهەنگی میللیان هەوڵ دەدات.

هەروەها حکومەتی میللی کوردیش بۆ ئەو ئازەربایجانیانەی کەلەخاکی کوردستاندا دەژین بۆ پێشکەوتنی زمان و پەرەپێدانی فەرهەنگی میللیان تا ئەو ئەندازەی بتوانیٚ تێدەکۆشێت.

7ـ هەر کەسیٚ بۆ تێکدانی دۆستایەتی مێژوویی نەتەوەی ئازەربایجان و کوردو لەنێوبردنی برایەتی و دیموکراتی میللی وەیا لەکەدارکردنی ئەم یەکێتیە هەوڵ بدا، هەردوو بەیەك دەست و ئەو کەسانە بەسزای خۆیان دەگەیەنیٚ(1).

لەراستیدا حکومەتی کوردستان بەبەستنی ئەم پەیمانە سەربەخۆیی و دانپیانانی حکومەتی ئازەربایجانی بۆ خۆی مسۆگەر کرد، جگە لەوەی ناتەبایی و ناکۆکی گۆڕا بەدۆستایەتی و هاوسەنگەری، لەبواری رووبەرووبونەوە یدەسەڵاتی ناوەندیشدا حکومەتی کوردستان و هاوپەیمانێکی بۆ پەیدا بوو کەلەلایەنی تواناى ئابوری و ماددی و پشتگیری شورەوییەوە تارادەیەکی زۆر بەهرەمەند بوو. هەر بۆیە سەرانی حکومەتی کوردستان زۆریان باوەڕ بەم پەیمانە هەبوو، دڵسۆزانەش بۆ جێبەجێکردنی خاڵەکانی تێدەکۆشان، خۆ ئەگەر لایەنی بەرامبەریش هەمان شێوزە بۆ چەسپاندنی ناوەرۆکی پەیمانەکە کاری بکردایە دوور نەبوو چارەنووسی هەردوو دەسەلاتەکەی کوردستان و ئازەربایجان جۆرێکی نر لەلەوەی کەبوو.؟ هەر چۆنێك بێت بڵاوکردنەوەی ئەم پەیمانە حکومەتی ئێرانی تورەکرد، چونکە دەیزانی کەتاچ رادەیەك ناوەرۆکی ئەم پەیمانە دژ بەنیازو خواستەکانێتی، هەر بۆیە وای پیشان دەدا کەهەردوو دەسەلاتەکەی ئازەربایجان و کوردستان بەبەستنی ئەم پەیمانە دروست وەك دوو حکومەتی سەربەخۆو دژ بەتاران رەفتاریان کردووە(2).

لەلایەکی دییەوە راگەیاندنی کۆماری میللی کوردستان و ئەکارو دەستکەوتانەی حکومەتی کوردستان ئەنجامیدان کاریگکەرییەکی زۆریان کردە سەربەهێزبوونی شەپۆلی بیری نەتەوەیی و ئازادیخوازی رۆڵەکانی گەلی کورد بەتایبەتی و لەسەر راکێشانی سەرنجی دیموکراتیخوازانی ئێرانی و ناوچەکە بەگشتی.

لەرووی پەرەسەندنی هۆشی نەتەوەیی و ئازادیخوازانە لەناو گەلی کوردا، کۆماری کوردستان ببووە نمونەیەکی سەرکەتووی ئەزموونی قەوارەیەکی کوردی و قیبلەگای نەتەوەخوازانی کورد، ئەوانەی بەپەرۆشەوە بوون دەسەڵاتی کۆمار بیانگرێتەوە یاخود هەمان رێباز بگرنەبەر، راستە قەڵەمڕەوی کۆمار لەبەشێکی هەرێمی موکریاندا قەتیس ما، بەڵام کاریگەری کارەکانی حکومەتی کوردستان لەسەرکوردەکانی ناوەندو باشوری کوردستانی ئێران، بگرە لەسەر کوردەکانی دانیشتووی تارانیش جیٚ پەنجەی دانا، لەوەش زیاتر پارچەکانی

---

(1) هەڵاڵە، گۆڤار، ژمارە 3، ساڵی یەکەم، بانەمەڕی 1325،ل1-7.

(2) ایغتتن، س.پ، ل152.

تـری کوردسـتانیش، بەتایبـەتی کوردسـتانی عێـراق لەسـایەی ئـەو شـەپۆلە نەتەوەییـەی لەمـەهابادەوە سەرچاوەی گرتبوو، جۆش و خرۆشیان تێ کەوتبوو.

(م.ش) ناوێك لەنامەیەکیدا کەلەهەفتەنامەی کوهستاندا بڵاویکردۆتـەوە لـەژێر ناونیشـانی (نالـە گروس / ناڵەی گەروس)، دوای ئەوەی بەدرێژی باسی خراپی بـارودۆخی ناوچـەی گـەروس دەکـات و ئۆبـاڵی ناهـەمواری بارودۆخەکە دەخاتـە ملـی دەزگاکـانی دەسـەڵاتی ناوەنـدی، نوسـیویە:" خـەڵکێکی زۆر هاتوونەتـە سـەر ئـەو باوەڕەی کەحـەق دەسـەندرێ، نـادرێ، ئـەوانیش وەك براکانیـان لـەئازەربایجان (مەبەسـتی هـەرێمی موکریانـە کەلـەڕووی ئیدارییـەوە بەشـێك بـوو لـەئازەربایجان ــ ل) پێویسـتەی لـەپێناوی ئـازادی پسـاندنی زنجـیری دیکتـاتۆری و ئەسـارەتدا راپـەڕن، پێویسـتە تـەختی ستەمکاران دارمێنن و لێپرسراوەکانی دەوڵـەتی بگـرن و دادگایان بکەن، ئەوانیش پێویستە هەمان ئەزموونی براکانیان لەئازەربایجان بەرپا بکەن"().

ئەو کوردە ئازادیخوازانەی کەلەشارو ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی ئێرانیدا بەرگەی ئەو فشـارو مامەڵـە تونـدو سـەرکوتکەرانەیەی دەزگاکـانی دەسـەڵاتی ناوەنـدیان نـەدەگکرت، پـەنایان بـۆ ناوچـە ئازادکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی کوردستان دەبرد، بۆ نمونە تا مانگی حوزەیرانی 1946دا بەتـەنیا لەشاری سەقز زیاتر لە 3000 کەس پەنایان بۆ ناوچەی موکریانی ئازاد بردبوو() .

کوهسـتان لـەژمارە 49داو لـەژێر سـەردێڕی (توجە خاص بکردستان باید داشت / پێویسـتە ئـاوڕێکی تایبـەت لەکوردسـتان بدرێتـەوە) نوسیویە:" سـاڵێك لەمەوبـەر چارەسـەرکردنی کوردسـتان زۆر ئاسـانتر بـوو، دەوڵـەتی وەخت دەیتـوانی لـەرێگای ئەنجامـدانی چاکسازییەوە بەدەم خـەڵك و خهواکـەی مـەهابادەوە بچێت. بەڵام بەداخەوە ئەو هەموو هات و هاوارەی خەڵکی گوێی لێ خەوێندراو بێ وەڵام مانـەوە، ئـەوانیش ناچار بۆ بـەرێوەبردنی کـاری خۆیـان کەوتنـە خـۆو وەك دیـارە بـەهێزیش بـوون بـەجۆرێك دەوڵـەتی ناوەنـدی ئـەمرۆ لەباکوری کوردستاندا شوێنێکی بۆ نەماوەتەوە، هاتنی مـەلا مستەفاو هاوەڵانی بەتـەواوی چەك و پێویستیە جەنگییەکانیانیەوە، گەیشتنی حەمەرەشید خان بۆ ناوچـەکانی دەوروبـەری سـەقز، ئەمانـە زیـاتر مەهابادیان بـەهێز کـردووە. ئەگـەر رۆژێکـیش دابـێ سـەقزو بانـەش بکەونـە بـەر هێرشـی مـەهاباد گومـان لـەوەدا نییـە کەبـەرگری هێزەکـانی دەوڵـەتی لـەم ناوچـەیە گرفتێکـی گـەورە دەبێـت، ئـەوەی رادیـۆی لەنـدەن سـەبارەت بەهەڕەشەی کوردەکانی مەهاباد لەسەر سنە باسی لێوە دەکات بەتەواوی قابیلی روودانە..

ئەمرۆ خەڵکی کوردستان لەتەواوی ئەو ناوچانەی دەوڵەت دەستی پێیاندا رادەگات بێزارو نـارازین، ئـەو نارازییەی ئەگەر زوو فریای چارەسەرییەوە نەگەن ئاسەواری خراپ و مەترسیداری لێدەکەوێتـەوە، لەراستیدا دەوڵـەت بەهەڕەشـەو زینـدان و بـەهێزکردنی حکومـەتی سـەربازی لـەم ناوچـانەدا، ناتواهنێـت ئـەو هەرەشـەیە برەوێنێتـەوە، مانـەوەی هـەل و مەرجە خراپەکەو نەبوونی هیچ هـەنگاوێکی ریفۆرمستانە، مانـەوەی پیـاوانی بێزراوی رەزاشاهی لەکوردستان لەگەڵ گشت ئەو فریادو بێزارییەی لەلایـەن خەڵکـەوە بەتەلـەگراف ئاراسـتەی

()کوهستان، 12 فروردین، 1325.

()هـ.س، 13 خرداد 1325 .

ناوەند دەکرێت، هەموو ئەمانە خەڵکی گەیاندۆتە ئەو باوەڕەی کەدەوڵەت بەتەنگ دەردو ئازارەکانیانەوە نایەن‌و ئاوڕێك لەسکاڵاکانیان نادانەوە، بۆیە واچاکە بۆ خۆیان پەی حاڵی خۆیان کەون"().

لەراستیدا هەر لەژێر کاریگەری کۆماری میللی کوردستان‌و دەستکەوتە دیموکراتییەکانیدا بوو کەچەند گەنجێکی کورد لەناوچەی گەروس لەحوزەیرانی 1946دا ڕێکخراوێکیان بەناوی (اتحادیە جوانانی بیجار/ یەکێتی لاوانی بێجار) دامەزراند بەسەرۆکایەتی گەنجی کورد (عبدالباقی رفیع)، ئەم یەکێتییە ئامانجی ریفۆرمی گشتی‌و بەگژدا چوونەوەی دیاردە نالەبارەکانی دزی‌و بەرتیل خۆری‌و گەندەڵی دەزگاتکانی حکومەتی ئێران بوو لەناوچەکەیاندا ().

هەروەها کوردەکانی دانیشتووی تاران ڕێکخراوێکیان بە ناوی (ئەنجومەنی ئازادیخواهانی کوردستان) لە سەرەتای تەمموزی 1946 دامەزراند کە ئامانجیان پشتگیری داخوازییە نەتەوەییەکانی گەلی کورد لە ئێران و هەوڵدان و کارکردنە سەر ڕای گشتی ئێرانی و دەسەڵاتی ناوەندی لە تاران بوو تاسیاسەتێکی گونجاو و نەرم بەرامبەر کورد و دەسەڵاتەسیاسیەکەی لە مەهاباد بگرنەبەر().

هەر لەم قۆناغەدا بوو کە خوێندکارە کوردەکانی زانکۆی تاران کەوتنە خۆو لە سەرەتای تشرینی دووەمی ساڵی 1946 دا ڕێکخراوێکیان بە ناوی (اتحاد دانشجویان کرد در دانشگاه تهران / یەکێتی خوێندکارانی کورد لە زانکۆی تاران) دامەزراند . ناسری موحسینی کە ئەندامێکی چالاکی ئەو یەکێتییە بوو , لەووتارێکدا نووسیوویە ((ئێمەش وەك خوێنکارانی کوردی زانکۆی تاران شوێنی گرنگ و ئەرکی مەزنی خۆمانە لە ناو کۆمەڵدا هەست پێکردووە و دەزانین کوردستانی لانەی ئازیزمان چەنددەردەدار و ئەمڕۆ لە هەموو ڕۆژێك زێتر پێویستی پێمانە, ئیچمە بەتەواوزی درکمان بەوە کردوە کەبەداخەوە فەرهەنگمان، باری تەندروستیمان، کشتوکاڵمان، سەنعەتمان.. بەکورتی هەموو شتێکمان خراپەو لەتەواوی شارەکانی تری ئێران دواکەوتووترە.. هەر بۆیە تا ئەو شوێنەی هەل‌و مەرج‌و شوێن ڕێگەمان پێبدات، بگرە زیاتر لەوەش خەبات دەکەین بۆ ریفۆرمی کۆمەڵایەتی ودژی وێرانکاری‌و خراپی بارودۆخی وڵاتەکەمان رادەوەستین.. ئێمە لاوانێکی تێکۆشەرو خاوەن هەست کەپێشتر بەشێوەی جیا جیاو تاك چالاکیمان دەنواند، واقوڵمان لێ هەڵماڵیووە یەکێتی خوێندکارانی کوردمان دامەزراندووە هەوڵ دەدەین هاوکاری‌و یارمەتی خوێندکارانی کورد بکەین‌و هانیان بدەین بۆ پلەکانی خوێندنی باڵا بخوێنن، جگە لەوە تێدەکۆشین بۆ رۆشنکردنەوەی بیری خەڵکی‌و بەدیهێنانی ریفۆرمێکی گشتی "().

سەبارەت بەهەژاندنی هۆشی نەتەوەیی پارچەکانی دی کوردستانیش، بەشداریکردنی بەشێکی زۆر لەکوردەکانی عێراق لەدەزگا سەربازی‌و رۆشنبیرو خزمەتگوزارییەوکانی کۆمارۆدا ئەو راستیە دەسەلمێنن، بارزانییەکان‌و ئەفسەرە کوردە ئازادیخوازەکان کەبەسەرۆکایەتی مەلا مستەفا هاتبوونە هەرێمی موکریان هەر

() هـ.س، 12 فروردین 1325.
()هـ.س، 10 تیر 1325.
()هـ.س، 24 تیر هـ1325
()هـ.س 4 ازار 1325

زوو بوونـه بڕبـڕەی پشـتی هێـزی میللـی کوردسـتان‌و بەرادەیـەك بـۆ حکومـەتی کوردسـتان‌و بـەرگری لێکردنـی‌و دڵسـۆز بـوون کەپێشـەوا متمانـەی تـەواوی پێیـان بـوو ئـەرکی سەرپەرشـتی ناسـکترین بـەرەکانی جەنگی پیێ سپاردن کەبەرەی سەقز بوو (□).

شایەنی باسە جگە لەبارزانییەکان‌و هاوەڵانیان، زۆر بوون ئەوانە ی لە کورسدتانی عێراقەوە بەمەبەسـتی خزمـەت‌و بـەرگری لـەکۆمار بـەرەو مـەهاباد وەریێ کـەوتن. ئـەوتا (عبـدالله احمـد پشـدەری) لەیاداشـتەکانیداو لەژێر ناونیشانی :" ڕۆیشتنم بۆناو کۆماری مەهاباد" نوسیویە :" لەساڵی 21945دا کـەوتم نـاو کوردایـەتی وحیزبی هیوا وەرگیرام بەئەندام هەستی کوردایەتی و نیشتمانپەروەری کەوتە نـاو مێشکمەوزە بـاوەڕم هاتـە سەر ئەوە کە ئەبیێ لاوی کورد ئامادەبێت‌و لە کاتی پێویسـتدا گیـانی خـۆی بـەخت کـات بـۆ وەدەسـت هێنـانی ئـازادی‌و سەربەسـتی بـۆ نیشـتمانەکەی ئـەوە بـوو ئـاڵای کوردسـتان لەسـاڵی 1946دا بـەرز کرایـەوە بـەناوی کۆماری مەهاباد لەکوردستانی ئێرانداو بڕیارمـدا کەئەبیێ خـۆم بەشـداری ئـەو خەباتـە بکـەم‌و بڕۆم بـۆ بـەرەی شـەڕ" (□) ،جگـە لـەوەی کـە ژمارەیـەکی زۆریـش لەمامۆسـتاو بـرین پـێچ ڕۆژانـە لەکورسـدتانی عێراقـەوە سنوریان دەبەزاندو بۆ خزمەت دەچوونە مەهاباد، وەك پێشتر ئامـاژەمان بەنـاوی هێندێکیان داوە.

لەراستیدا ناوبانگی کۆمارو کارەکانی لەپارچەکانی دی کوردستان تا دەهات زیاتر دەبوو، غەفوری میرزا کـەریم لەیاداشـتەکانیدا نوسـیویە:" ڕزگـاربوونی کوردسـتانی ئێـران لـەدڵ‌و مێشـکی ئێمـەی قووتابـەدا دەزرنگایەوە" (□)، بەهادین نوریش لەیاداشتەکانیدا دەڵێت:"منیش وەك زۆربەی لاوەکانی سلێمانی لـەدوورا ئاگاداری ڕووداوەکانی کۆماری مـەهاباد لەکورسدتانی ئێران بووم، بابەتـە نوێیـەکانی ڕۆژنامـەی کوردسـتانم دەخوێنـدەوە کەدەگەیشـتە دەسـتمان، لەهـەر ژمارەیەکیـدا بـەدوای هۆنراوەکـانی هـێمن‌و هـەژاردا دەگـەڕام، هەرچەندە ئەوکات من لەتەمەنێکی وادا نەبووم ڕووداوەکان بەتەواوی تێبگەم‌و شیان بکەمـەوە، کەچـی لـەبیرم دیێ زۆر بــۆ کۆمــارە ســاواکە بەپــەرۆش بــووین‌و کاریگەرییــەکی بەرچــاوی لەبوژاندنــەوەی جوڵانــەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی لەکوردستانی عێراق هەبوو، بەتایبەتی لەسەر شاری سلێمانی کە ئەو دەمە سەنتەری جوڵانەوەی شۆڕشگێری بوو لەکوردستانی عێراق لەهەردوو ڕووی نیشتمانی‌و نەتەوەییەوە" (□).

دەکرێـت بوترێـت کەبیرۆکـەی کۆکردنـەوەی ڕێکخـراوە سیاسـیەکانی کوردسـتانی عێـراق لـەحیزبێکی یـەکگرتوودا بـەناوی (پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان) کەلـە16ی ئـابی 1946دا بەسـەرۆکایەتی مـەلا مسـتەفا ڕاگەیەنـدرا، لـەژێر کاریگـەری کۆمـاری میللـی کوردسـتاندا هاتـەدی، دوای ئـەوەی مـەلا مسـتەفاو هاوڕێکـانی لەمـەهاباد هەسـتیان بـەزەروورەتی هـەنگاوێکی وانـاو چـەند جارێـك نوێنـەری خۆیـان بـۆ کوردسـتانی عێـراق

(□)بڕوانە:حەوێزی، عەقید بەکر عەبدولکەریم، گەشتێك بەکۆمارەکەی مەهاباددان بیرەوەرییەکانم لەرۆژهەڵاتی کوردستاندا 1944-1947، بەشی یەکەم، چاپی یەکەم، کوردستان – کۆیە، 2000، ل69.

(□)پشدەری، س.پ، ل39.

(□)میرزا کەریم، غەفور، س.پ، ل42.

(□). نوري بهاء الدين، مذكراتي، الطبعة الثانية، سليمانية، 1992،ص35-36.

ناردەوەو تا جوڵانەوەی نەتەوەیی کورد لەو پەرتەوازییە رزگاری بیٚ و لەژیٚر ریٚبەرایەتی حیزبیٚکی یەکگرتووی پیٚشکەوتنخوازدا بۆ بەدیهیٚنانی ئامانجە نەتەوەییەکان دەست بەتیٚکۆشانی بکەن (□) ،ئەمەش لەو دەمەدا بۆ خۆی وەرچەرخانیٚکی ئیجابی بوو لەمیٚژووی خەباتی نەتەوەیی گولی کورد دژی رژیٚمی پاشایەتی هاشمی و دەسەڵاتی ئیستعماری بەریتانی لەعیٚراق، ئەو رژیٚم و دەسەلاتەی بەتوندی دژی کەمترین مافە نەتەوایەتییەکانی گەلی کورد راوەستا بوون و فشاریٚکی گەورەیان بۆ سەر جوڵانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری لەعیٚراق دەستپیٚکردبوو، ئەو جوڵانەوەیەی کە (حیزبی شیوعی عیٚراقی) سومبلیٚکی دیاری بوو، هەر بۆیە ئەو حیزبەش بەپیٚی تیٚگەیشتن و هەڵویچستی لەجوڵانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری لەناوچەکە لایەنگری لەکۆمارەکەی مەهاباد کرد، هەروەك کەریم زەند ئاماژەی پیٚداوە کەبەدەستی خۆی نامەی (فەهد)ی سکرتیٚری حیزبی شیوعی عیٚراقی بۆ پیٚشەوا بردووە کەتیایدا دانپیانان و لایەنگری حیزبی شیوعی بۆ ئەو ئەزموونە نەتەوەیی و دیموکراتییەی گەلی کورد راگەیاندووە (□).

لەلایەکی دییەوە دوای دامەزراندنی کۆمار بەماوەیەکگی کەم قەدری جەمیل پاشا بەنویٚنەرایەتی کوردە نیشتمان پەروەرەکانی سوریاو لەریٚگای سلیٚمانییەوە خۆی گەیاندە مەهاباد و پیرۆزبایی هەموو کوردەکانی سوریاو تورکیای بەپیٚشەوا راگەیاند، ناوبراو لەیاداشتەکانیدا نوسیویە:" ئیٚمەی نیشتمان پەروەرانی کوردی کەلەسوریا بووین بەبیستنی هەواڵی دامەزراندنی کۆماری مەهاباد گەلیٚ دڵخۆش بووین، لەسەر پیٚشنیازی من و رازی بوونی هەڤاڵانم بریارماندا کەبەمەبەستی بەستنی پەیوەندی دۆستانە لەگەڵ حکومەتی کۆمار سەردانی مەهاباد بکەم"(□) .

لەراستیدا ویٚرشای ئەوەی کۆماری میللی کوردستان حکومەتیٚکی (دیفاکتۆ) بوو، ئامانجی هەروەك زۆربەی جار دووپاتدەکرایەوە بەدیهیٚنانی کوردستانیٚکی خودموختار بوو لەچوارچیٚوەی دەوڵەتی ئیٚرانیدا، کەچی هەر لەسەرەتاوە هەموو ناسیونالیستە ئازادیخوازەکانی کورد لەپارچەکانی دیکەی کوردستان هیوای سەرکەوتن و بەرادمبونیان بۆ دەخوازی (□)، ئەوەش ئەو راستیەی دەسەلمیٚنیٚت کە کیٚشەی نەتەوەیی کورد لەهەر پارچەیەکی کوردستاندا پەیوەندی بەتین و نەپساوی بەپارچەکانی دیکەوە هەیەو هەر سەرکەوتن و بەدیهاتنی بەشیٚك لەئامانجەکانی لەپارچەیەکدا دەستکەوت و هاندەرە بۆ پارچەکانی دی.

(□)حەویٚزی، س.پ، ل39-41" عبداللە، علی، میٚژووی پارتی دیموکراتی کوردستان – عیراق . تابەستنی کۆنگرەی سیٚیەمی، بیٚ شویٚن، ایلولی 1986.

(□)رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 291، 31ی گەلاویٚژی 1379.

(□)سلوپی، س.پ، ل237.

(□)شایەنی باسە کاتیٚك (نوری ئەحمەدی تەها) کەئەفەسەریٚکی ئازادیخوازی کوردی عیٚراق بوو لە هیٚزی میللی کوردستاندا، گەرایەوە سلیٚمانی بەمەبەستی کۆکردنەوەی یارمەتی، کەسانیٚچکی زۆر بەهاندەری هۆشی نەتەوەییان دەستی هاوکارییان بۆ دریٚژ کرد، یەك لەوانە خاتوو (درەخشانی شیٚخ جەلالی حەفیدە) کەملە لیرەکەی خۆی بەکۆمار بەخشی، بروانە:
مەحمود، عەبدوڵلا کەریم و مەلا عزت، بەخیٚر، ئەو ژنەی ملە لیرەکەی پیٚشکەش بەکۆماری مهاباد کرد، گۆڤاری ریٚبازی خویٚندکاران، ژمارە 31، سلیٚمانی، شوباتی 1999، ل83.

لەمەڕ جوڵانەوەی دیموکراتی سەرتاسەریش لەئێراندا، کۆماری میللی کوردستان و هاوپەیمانەکەی لەئازەربایجان جێی ئومێدو شانازیو دیموکراتخوازانی ئێرانی بوون، ئەوانە یاچوەڕوانی ئەوە بوون ئەو شەپۆلە لەکوردستان و ئازەربایجانەوە بەرەو ناوەند بڕوات و سەراپای وڵات بگرێتەوە، بە جۆرێك لەئازادیەکی سەرتاسەری لەئێرانێکی دیموکراتیکدا بەرقەرار بێت. ئەو پیچشوازییە گەرمەی لەئازادیخوازانی تاران لەوەفدی تێکەڵاوی کوردو ئازەر کردیان کەلە 28ی نیسان بەمەبەستی وتوێژ سەردانی ناوەندیان کرد بەڵگەیەکی روونە ()،پشتگیری رۆژنامە ئازادیخوازەکانی تارانی وەك: فرمان، ایران ما، رهبر، رعد.. هتد، لەداخوازییە رەواکانی کوردو ئازەرو ریسواکردنی تاکتیکە فێڵاوییەکانی حکومەتی ئێران بەڵگەیەکی ترە().

خۆ ئەگەر هەردوو وەزارەتەکەی محسن الصدر (حوزەیرلانی 1945 ـ تشرینی یەکەمی 1945)و ابراهیم حکیمی (تشرینی یەکەمی 1945 ـــ کانونی دووەمی 1946) کەدوو کەسایەتی کۆنەپەرست و دژ بەدیموکراتیخوازان بوون، نەیانتوانی جگە لەماوەیەکی کەم نەبێت لەسەر کورسی دەسەڵات بمێننەوە، ئەوە تەنیا لەژێر کاریگەری ئەو شەپۆلە دیموکراتیخوازییە بوو کەسەرچاوەکەی لەکوردستان و ئازەربایجانەوە هەڵدەقوڵا. هەر بۆیە جۆرە پەیوەندییەکی ئۆرگانیکی لەنێو جوڵانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری ئێرانی و جوڵانەوەی میللی دیموکراتیك لەئازەربایجان و کوردستان هەبوو، وەك پێشەوا ئاماژەی بۆ ئەم راستیەدا کاتێك نوێنەری رۆژنامەی (رهبر) لەتاران چاوپێکەوتنی لەگەڵ کردو لێی پرسی:" پرسیار: نه هضة تی دیموکراتیکی کوردستان تاچ ئەندازەیەك یارمەتی دیموکراسی ئایندەی ئێران دەدا؟ وەڵام: نەهضەتی ئێمە لەئازادیخوازانی تارانەوە ئیلهامی گیر کەوت.. قەڵەمی ئێوە لەتاران کاری سەد شمشێری ئێمەی لەمنگقەی خومان کردو میللەتی ئێمە زوریان دڵ بەنەهضەتی ئازادیخوازانی ئێرانەوەیە، رۆژنامەی ئازادیخوازاکانی تاران بەئیشتیاوە دەخوێنینەوە" ().

هەر لەبەرتیشکی ئەو راستیەی سەرەوەدا بوو کە ح.د.ك ئامادەبوو بەپراکتیك و بەمەبەستی سەرخستنی جوڵانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری ئێرانی لە2ی تشرینی 1946دا لەگەڵ رێکخراوە دیموکراتیخوازەکانی وەك حیزبی دیموکراتی ئازەربایجان، حیزبی سۆسیالیست، حیزبی جەنگڵ (اجتماعیون)دا لەبەرەیەکی یەکگرتوودا تێکۆشانی هەبێت (). دواتریش کەسەرۆك وەزیرانی نوێ (قوام السلطنة) لەبارەگای سەرەکی حیزبی تودەوە لەتاران وەك تاکتیك رایگەیاند کەبەرەیەکی دیموکراتی یەکگرتوو لەنێوان حیزبەکەی (حیزبی دیموکراتی ئێران)و حیزبی تودەو باقی رێکخراوە دیموکراتییەکانی تر بەمەبەستی هەڵبژاردنەکانی مەجلیسی پازدە پێکدەهێنێت، ح.د .ك وەك حیزبێکی دیموکراتیخواز

() ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل217–218.

()البرزی، حسن، درباره جنبش ملیو دموکراتیك 21 ازار 1324 خلق ازربایجان یا القلاب اکتوبر ایران، از انتشارات شعبه تبلیغات حزب توده ایران، باکو 1364، ص306.

() وەرگیراوە لە:

ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل 237–

()کوهستان، 13 ابان 1325.

بەتەلەگرافێك پیرۆزبایی لەو هەنگاوە كردو بەئەندام بوونی خۆی لەو بەرەیەدا راگەیاند دوای ئەوەی ئاماژەی بەوەدا كەپێویستە هەڵوێست بەرامبەر رووداوەكانی كوردستان لەلایەن ئەو بەرەیەوە وەربگیرێت، چونكە وەك لە تەلەگرافەكەدا هاتبوو:" ئەوە شەش مانگە ئیرتیجاع بەتۆپ و تانك و فرشۆكە ناوچە ئازادكراوەكانی كوردستان ئاگر باران دەكات"().

() هـ.س ، 14 ازر 1325.

www.pertwk.com